

Ντούσαν Πόποβιτς

ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

«Περί των Τσιντσάρων»

Μετάφραση

Επιστημ. Επιμέλεια

Χρήστος Γκούβης

Βασίλης Νιτσιάχος

ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

© copyright Εκδόσεις «Ταξιδευτής»

Αθήνα - Νοέμβριος 2021

ISBN: 978-960-579-095-0

Επιμέλεια-Διόρθωση: Νίκος Σιώκης

Επιστημονική επιμέλεια: Βασίλης Νιτσιάκος

Εκδοτική επιμέλεια: Κώστας Παπαδόπουλος

Σελιδοποίηση-Εξώφυλλο: Γιάννης Καρδαμίτσης

Εκδόσεις «Ταξιδευτής»

Βαλτετσίου 10, 106 80 Αθήνα

τηλ.: 210.3638616 - fax: 210.3638617

email: info@taxideftis.gr

www.taxideftis.gr

Όλα τα δικαιώματα ανήκουν στους ιδιοκτήτες copyright.
Απαγορεύεται η αναπαραγωγή του έργου (ή τμήματός του)
με οποιοδήποτε μέσο, χωρίς γραπτή άδειά τους.

Ντούσαν Πόποβιτς

ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

«Περί των Τσιντσάρων»

«Συμβολή στην έρευνα για τη δημιουργία
της αστικής μας κοινωνίας»

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΣΕΡΒΙΚΑ
Хрήστος Γκούβης

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Βασίλης Νιτσιάκος

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΚΟΝΙΤΣΑΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	60746 ΚΟΝ
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	17-12-2021
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.	305 889 PDP

ΤαΞΙΔΙΒΕΥΤΗΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σημείωμα του μεταφραστή της έκδοσης Χρήστου Γκούβη	9
Εισαγωγή του επιστημονικού επιμελητή της έκδοσης Βασίλη Νιτσιάκου	13
Εργοβιογραφικά στοιχεία του ιστορικού Dušan J. Popović (1894-1965) και η συμβολή του στη μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου στα Βαλκάνια και την κεντρική Ευρώπη	19
Πρόλογος πρώτης έκδοσης (1927)	39
Πρόλογος δεύτερης έκδοσης (1937)	41
Εργογραφία Ντούσαν Πόποβιτς	43

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Εισαγωγή Ντούσαν Πόποβιτς	45
Ένας Τσιντσάρος για τους Τσιντσάρους	50
Ο Ilarion Ruvarac για την εθνολογική σύνθεση του τσαρσιού μας	55
Πώς αυτοαποκαλούνταν (οι Τσιντσάροι) και πώς τους αποκαλούσαν οι άλλοι	61
Ποιοι υπάγονται σ' αυτή την ομάδα	74
Τόπος καταγωγής τους και αριθμός	79
Σωματικά χαρακτηριστικά	101
Ενδυμασία	104
Πνευματικά/ψυχικά χαρακτηριστικά	109
Ο πλουτισμός στα ξένα	128
Το πλανόδιο εμπόριο (το εμπόριο του τορβά)	134
Τα εμπόδια	137

Λαθρεμπόριο και απάτες	151
Εγγυήσεις	156
Οι Τσιντσάροι ως έμποροι	158
Εμπορικές εταιρείες	177
Λοιπά επαγγέλματα	187
Η οικογένεια Σίνα	198
Η εικόνα του τσαρσιού μας	208
Οι Έλληνες για τους άλλους λαούς και οι άλλοι λαοί για τους Έλληνες	229
Συγκρούσεις	239
Κοινωνικές διαμάχες	243
Διαμάχες στην εκκλησία	249
Διαμάχες για τα σχολεία	269
Η συμπλοκή στη συνέλευση του Τέμεσβαρ το 1790	296
Οι Τσιντσάροι ως πολεμιστές και ήρωες	299
Οι Τσιντσάροι στο περιβάλλον του Καραγιώργη και του Μίλος ..	308
Οι Τσιντσάροι ως ευγενείς	318
Οι Τσιντσάροι ως ευεργέτες	323
Ο εθνικισμός τους	326
Ο εκσερβισμός και η εξαφάνιση των Τσιντσάρων	330
Η σερβική [οικογενειακή εορτή] Krsna slava και η ελληνική ονομαστική εορτή	337
Οι Τσιντσάροι σήμερα	340
Το Κρούσοβο	342
Επίλογος	351

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Υλικό σχετικό με την ιστορία οικογενειών (τσιντσαρικών)	359
Κατάλογος ονομάτων	361

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Οι περιπέτειες ενός επιστημονικού συγγράμματος

Το 1961 πήγα στο Βελιγράδι για υπηρεσιακούς λόγους (σημειώνω πως η σερβοκροατική γλώσσα είναι η δεύτερη μου γλώσσα μετά τη μητρική μου, την ελληνική).

Εκείνον τον καιρό συναντιόμαστε σε μια ταβέρνα μερικοί φίλοι το μεσημέρι για φαγητό. Μεταξύ αυτών ήταν, τακτικό μέλος της παρέας, και ο Λέανδρος Βρανούσης, ο οποίος έμενε στην οδό Τζαβέλα, πολύ κοντά στην ταβέρνα «Κληματαριά» όπου τρώγαμε. Ο Λέανδρος, όταν του είπα ότι θα πάω στο Βελιγράδι, με παρακάλεσε να του φέρω ένα βιβλίο που του χρειαζόταν για τις έρευνές του. Ήταν το βιβλίο “Ο Cincarima” του καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου Ντούσαν Πόποβιτς που πρωτοεκδόθηκε το 1927 και επανεκδόθηκε βελτιωμένο και συμπληρωμένο το 1937. (Τσιντσάρους οι Σέρβοι αποκαλούν τους Ελληνόβλαχους).

Στο Βελιγράδι στα βιβλιοπωλεία που έφαξα, δεν το βρήκα. Φεύγοντας από το τελευταίο βιβλιοπωλείο ρώτησα αν και που θα μπορούσα να το βρω. Μου υπέδειξαν το δρόμο που υπήρχαν κάποια παλαιοβιβλιοπωλεία, όπου βρήκα 5-6 από αυτά, άλλα ισόγεια και άλλα ημιυπόγεια. Σ’ ένα από τα ημιυπόγεια βρήκα τελικά το βιβλίο και το αγόρασα για δέκα περίπου δραχμές (σχεδόν τριπλάσια σε δηνάρια).

Γυρίζοντας στην Αθήνα το έδωσα στον Λέανδρο και εκείνος όταν έβρισκε σε κάποιο ιστορικό σύγγραμμα αναφορά στο βιβλίο του Ντ. Πόποβιτς, μου έδινε το αντίτυπο να του μεταφράσω την περικοπή. Έτσι το βιβλίο, σαν μπαλάκι του πιγκ πογκ πήγαινε και ερχόταν από τη βιβλιοθήκη του Λέανδρου στη δική μου. Δυστυχώς, με τον θάνατο του Λέανδρου το 1993 το βιβλίο έτυχε να βρεθεί στη δική του βιβλιο-

θήκη η οποία δωρήθηκε ή πουλήθηκε (;) στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Στο μεταξύ, ο ιστορικός κ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, μέλος και αυτός, κατά περιόδους, της παρέας της ταβέρνας, είχε μάθει ότι ξέρω τη σερβοκροατική γλώσσα και όταν διάβασε τα πρώτα μου μεταφραστικά πονήματα (τα μυθιστορήματα του Γιουγκοσλάβου νομπελίστα Ivo Andrić «Το γεφύρι του Δρίνου» και «Το χρονικό του Τράβνικ», για το οποίο ο ίδιος έγραψε μια έξοχη κριτική στην εφημερίδα «Τα Νέα»), με ρώτησε αν μπορούσα να μεταφράσω το βιβλίο του καθηγητή Ντούσαν Πόποβιτς “Ο Cincarima” (Περί των Τσιντσάρων).

Δέχτηκα να κάνω τη μετάφραση διευκρινίζοντας ότι το βιβλίο που είχα φέρει από το Βελιγράδι και βρισκόταν στη βιβλιοθήκη του Λέανδρου Βρανούτη, «ταξίδεψε» και πήγε στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, στην Κέρκυρα. Έτσι, αναγκάστηκα να ζητήσω από φίλους στο Βελιγράδι να μου βρουν το βιβλίο. Τούτη τη φορά, δεν βρέθηκε ούτε στα παλαιοβιβλιοπωλεία και μόνο στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γιουγκοσλαβίας βρέθηκε ένα αντίτυπο. Η Βιβλιοθήκη μου παραχώρησε ένα φωτοαντίγραφο του βιβλίου και μου το ταχυδρόμησαν. Μ’ αυτό, άρχισα τη μετάφραση το 1998, ύστερα από συμφωνία με το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.) την οποία υπογράφαμε εγώ και ο κ. Β. Παναγιωτόπουλος εκ μέρους του Ιδρύματος του οποίου, τότε, ήταν Διευθυντής. Το βιβλίο μεταφράστηκε και παραδόθηκε στο Ε.Ι.Ε. όπου έγινε και η ψηφιοποίησή του (CD), και αφού εκτυπώθηκε μου δόθηκε για να κάνω έναν πρώτο έλεγχο για λάθη που, ενδεχομένως, έγιναν κατά την αντιγραφή του χειρογράφου μου. Με τον κ. Βασίλη Παναγιωτόπουλο είχαμε συνεννοηθεί να σημειώνω μέσα στο κείμενο και σε αγκύλη, όποια παρατήρηση θεωρούσα χρήσιμη και όποιες λέξεις (όρους κυρίως) έπρεπε να συζητηθούν με αρμόδιους ιστορικούς του Ιδρύματος, αφού ο ίδιος δεν είμαι ιστορικός και είχα αρκετές φορές συναντήσει λέξεις-όρους που δεν γνώριζα πώς να τις αποδώσω στα ελληνικά (για παράδειγμα, η λέξη κνεζ μπορεί να αποδοθεί ως πρίγκιπας, βασιλιάς, ηγεμόνας, κλπ.). Οι όποιες διορθώσεις, όπως συμφωνήσαμε, θα έπρεπε να γίνουν σε συνεργασία με αρμόδιο ιστορικό του Ιδρύματος, στην επόμενη φάση.

Δυστυχώς, επόμενη φάση δεν υπήρξε και όπως πληροφορήθηκα, ο κ. Παναγιωτόπουλος αντικαταστάθηκε από τον κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, ιστορικό, καθηγητή Πανεπιστημίου, ο οποίος, καθώς φάνηκε, δεν ενδιαφερόταν να ολοκληρώσει αυτό το έργο.

Μετά από μία δεκαετία, η ανολοκλήρωτη μετάφραση του βιβλίου εκδόθηκε από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών με τον τίτλο «Αρμάνοι Βλάχοι στα Βαλκάνια».

Στην εισαγωγή, που έγραψε ο κ. Ν. Μέρτζος, Πρόεδρος τότε της Ε.Μ.Σ., αναφέρει ότι «τη μετάφρασή του εξεπόνησε(;) και μας την παραχώρησε ευγενώς το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών με το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Μελετών το οποίο διευθύνει ο καθηγητής κ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης».

Άργησα να πληροφορηθώ την έκδοση αυτού του βιβλίου αλλά όταν το αγόρασα και το ξεφύλλισα, έμεινα έκπληκτος από το περιεχόμενό του. Το μεταφρασμένο και ανολοκλήρωτο σύγγραμμα του Ντούσαν Πόποβιτς, ιστορικού και καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου, ήταν βάναυσα κακοποιημένο, προσαρμοσμένο μάλλον στους σκοπούς του εκδότη (Ε.Μ.Σ.).

Σημειώνω τα σοβαρότερα ατοπήματα:

1. Περιλαμβάνει στο κείμενο όλες τις παρατηρήσεις μου μέσα σε αγκύλες, οι οποίες είναι ξένο σώμα και δεν έχουν σχέση με το πρωτότυπο.

2. Σε πολλές περιπτώσεις «διορθώνονται» λέξεις και ονόματα του συγγραφέα (για παράδειγμα, το όνομα της πόλης Kruševac που ήταν η πρωτεύουσα του τελευταίου βασιλιά της Σερβίας Λαζάρου, «διορθώνεται» σε Kruševco, πόλη άσχετη με το κείμενο, λες, πως ούτε ο συγγραφέας ούτε και ο μεταφραστής γνώριζαν περί τίνος πρόκειται).

3. Οι υποσημειώσεις της «επιμελήτριας» κυρίας Κωνσταντίνας Καρακώστα, συναγωνίζονται και υπερβαίνουν σε έκταση τις υποσημειώσεις του συγγραφέα.

Τελικά, με επιστολή προς την σημερινή Διευθύντρια του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε. κυρία Χατζηιωάννου ζήτησα να μου δοθεί η άδεια του Ιδρύματος ν' αναζητήσω εκδότη και, αφού κάνω όλες τις διορθώσεις δίχως κάποια αμοιβή, να εκδοθεί αυτό το «ταλαίπωρο» βιβλίο, όπως πρέπει να εκδίδονται τα επιστημονικά συγγράμματα. Η κυρία Χατζηιωάννου με επιστολή της με ενημέρωσε ότι: «...σας παραχωρούμε το φηφιακό αρχείο με τη μετάφραση που κάνατε από τα σερβικά στα ελληνικά του βιβλίου του Δρ. Ντ. Πόποβιτς *Περί των Τσιντσάρων* και σας δίνουμε την άδεια χρήσης της».

Ελπίζω πως μέχρι το τέλος του 2021 θα εκδοθεί το βιβλίο σε μετάφρασή μου και επιστημονική επιμέλεια του κ. Βασίλη Νιτσιάκου, καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, από τις εκδόσεις «Ταξιδευτής» του κ. Κώστα Παπαδόπουλου.

Παρατηρήσεις για το παρόν κείμενο:

1. Όσες λέξεις ή φράσεις βρίσκονται σε παρενθέσεις -()- είναι του πρωτοτύπου.
2. Όσες λέξεις ή φράσεις βρίσκονται σε αγκύλες -[]- είναι σημειώσεις ή παρατηρήσεις του μεταφραστή.
3. Στο κείμενο αναφέρεται συχνά η πρόταση “Kir Janja – Tvrđica” [Ο κυρ Γιάννης ο Τσιγκούνης]. Πρόκειται για πρόσωπο θεατρικού έργου που έγραψε ο Ιωάννης Στέρια Πόποβιτς, εκσερβισμένος ελληνόβλαχος (Ιωάννης Στεργίου Παπάς) που παίζεται και σήμερα ακόμα σε διάφορα θέατρα της Σερβίας. Είχε γεννηθεί στο Νόβι Σαντ της επαρχίας της Βοϊβοντίνας.

Μάρτιος 2019

Χρήστος Γκούβης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ

Το να επιμεληθείς ένα βιβλίο είναι μια δύσκολη υπόθεση. Πόσο μάλλον εάν αυτό γράφτηκε έναν σχεδόν αιώνα πριν και σε μια γλώσσα που δεν κατέχεις. Καλείσαι, λοιπόν, να έχεις κατά νου δύο πράγματα: πρώτον, την ιστορικότητα, το ιστορικό δηλαδή πλαίσιο, τα συγκείμενα, όπως συχνά λέμε, του συγκεκριμένου πονήματος και, δεύτερον, τα μεταφραστικά προβλήματα, κυρίως αυτά που έχουν να κάνουν με την ορολογία γενικά αλλά και τη συγκεκριμένη χρήση των όρων στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Ακόμη μία δυσκολία που προστίθεται σχετίζεται με την ερμηνεία των γραφομένων από τον συγγραφέα, το να διαβάζεις πίσω από τις γραμμές ή να διακρίνεις προθέσεις, διότι τυχαίνει ο συγγραφέας να ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία των ανθρώπων, της «κοινότητας», την οποία μελετά.

Αυτό που προτίθεμαι να κάνω δεν είναι να προσπαθήσω να διερμηνεύσω τα γραφόμενα ή να αποδώσω οποιαδήποτε πρόθεση στον συγγραφέα. Θα ήταν άσκοπο αλλά και αντίθετο σε κάθε κώδικα δεοντολογίας, πόσο δε μάλλον τη στιγμή που εκείνος δεν βρίσκεται στη ζωή. Αυτό που θα προσπαθήσω να κάνω σε αυτήν την εισαγωγή είναι να διευκολύνω τον αναγνώστη να προσλάβει το κείμενο με ιστορικούς όρους, να κατανοήσει το πλαίσιο της έρευνας και της συγγραφής και να προσπελάσει όσο το δυνατόν δίχως δυσκολία μια ορολογία της εποχής που συνδέεται με ζητήματα εθνικής ταυτότητας και έθνους, ζητήματα που την εποχή εκείνη δεν ετίθεντο με τον τρόπο που τίθενται σήμερα, συνεπώς και η ανάλογη ορολογία δεν ήταν διαθέσιμη, που σημαίνει ούτε η θεωρία και η μέθοδος. Μιλάμε για μια ιστορική περίοδο που από τη μια οι συλλογικές ταυτότητες είναι αρκετά ρευστές, βρίσκονται ακόμα στο μεταίχμιο ανάμεσα στην προ-νεοτερική εποχή και εκείνη της νεοτερικότητας, στην οποία αντιστοιχεί και η κυριαρχία του έθνους-κράτους και των εθνικών ταυτοτήτων και, από την άλλη, δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί

στις κοινωνικές επιστήμες το πεδίο των σπουδών του έθνους και της εθνικής ταυτότητας.

Έχουμε να κάνουμε, λοιπόν, με ένα σύγγραμμα της δεκαετίας του 1930, που αναφέρεται βασικά στους δύο προηγούμενους αιώνες. Σε μια ιστορική περίοδο που στη Βαλκανική ιστορία είναι συνυφασμένη με την αργόσυρτη διαδικασία αποσύνθεσης της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της ανάδυσης από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα των εθνικών κρατών μέσα από τους κόλπους της. Είναι η περίοδος των εθνικών κινημάτων, που πασχίζουν να διαμορφώσουν τα δικά τους ανεξάρτητα εθνικά κράτη, διαγκωνιζόμενα και μεταξύ τους, από ένα χρονικό σημείο και έπειτα, για τη διανομή των εδαφών που απελευθερώνονται από τους Οθωμανούς. Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικών κινημάτων δεν προκύπτει βέβαια τυχαία, αλλά είναι απότοκο της οικονομικής ανάπτυξης και των σύστοιχων πνευματικών και πολιτιστικών ρευμάτων, που συνδέονται με τις αξίες της αστικής δημοκρατίας, όπως αυτές συνοφίστηκαν τελικά στα ζητούμενα της Γαλλικής επανάστασης. Η διαμόρφωση, ωστόσο, ομοιογενών εθνικών ταυτοτήτων και συνειδήσεων δεν ήταν μια απλή διαδικασία σε μια περιοχή, όπου έπρεπε να γίνει μετάβαση από το σύστημα των μιλέτ (εθνο-θρησκευτικών ομάδων) στα σύγχρονα έθνη-κράτη.

Κατά κάποιον τρόπο, κάθε εθνικό κίνημα επιδίωξε να δημιουργήσει το δικό του κράτος. Οι Έλληνες ως πολιτισμική κοινότητα ευρύτερα παίζουν σε αυτήν τη διαδικασία έναν ρόλο πρωτοποριακό. Είναι πρωτοπόροι ως «κατακτητές Βαλκάνιοι έμποροι»¹ και ταυτίζονται ως ομάδα με αυτήν την κοινωνική κατηγορία. Μέσω του εμπορίου πρωθείται ο εξαστισμός και έτσι τελικά το εθνωνύμιο «Έλληνας» ταυτίζεται με τον αστικοποιημένο έμπορο. Αυτό σημαίνει ότι και όσοι μιμούνται αυτό το πρότυπο συχνά χαρακτηρίζονται Έλληνες. Άλλωστε, η απόκτηση ελληνικής παιδείας ήταν απαραίτητο «διαβατήριο» προκειμένου να μεταβεί κανείς σ' αυτό το κοινωνικό στρώμα. Ο εξελληνισμός μελών άλλων ομάδων οφειλόταν εν πολλοίς σε αυτήν τη διαδικασία, που είχε οικονομική, κοινωνική και

1. B. Stoianovich Tr., «The conquering Balkan Orthodox merchant», *Journal of Economic History*, K (1960), 234-313 και στα ελληνικά «Ο κατακτητής Ορθόδοξος Βαλκανιος έμπορος», στο *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, εισ.-επιμ. Σπ. Ασδραχάς, μτφρ. Ντόρα Μαμαρέλη, Μέλισσα, Αθήνα, 1979, σ.σ. 287-345.

πολιτιστική διάσταση. Αν δεχτούμε ότι υπό αυτούς τους όρους ο ελληνισμός είναι πολιτισμική κατηγορία, κατανοούμε γιατί αφομοιώνονται στους κόλπους του άνθρωποι διαφορετικής προέλευσης. Και αυτό βέβαια συνάδει με τη γενική επιστημονική αρχή ότι οι ταυτότητες δεν έχουν βιολογικούς αλλά πολιτισμικούς προσδιορισμούς.

Μέσα, λοιπόν, σε μια κατάσταση αποσύνθεσης της οθωμανικής αυτοκρατορίας και χάρη σε σημαντικές αλλαγές που σημειώνονται στις σχέσεις της με την Αψβούργικη αυτοκρατορία, με βάση μια σειρά συνθηκών που υπογράφονται στο τέλος του 17^{ου} και στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και αφορούν κατ' εξοχήν το εμπόριο με την κεντρική Ευρώπη, αναπτύσσεται μια έντονη κινητικότητα εμπόρων από το Νότο προς τον Βορρά. Αυτή η κινητικότητα ενισχύθηκε αρκετά, προσλαμβάνοντας διαστάσεις μαζικής μετανάστευσης, κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα εξαιτίας των καταστροφών που υπέστησαν πόλεις και χωριά, με κύρια την Μοσχόπολη, αλλά και του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1787. Έτσι, παρατηρείται ένα μαζικό φαινόμενο μεταποίσεων πληθυσμών, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων εγκαθίσταται στα εδάφη της τότε Σερβίας. Η Αχρίδα, τα Βιτώλια, το Κρούσοβο, το Κραγκούγεβατς, το Πάντσεβο, το Ποζάρεβατς αλλά και το Βελιγράδι ήσαν κάποια από τα πιο σημαντικά κέντρα εγκατάστασής τους. Τόποι προέλευσης η Μοσχόπολη, η Κλεισούρα, η Βλάστη, η Σιάτιστα, το Μελένικο, η Καστοριά κ.α. Η βασική ενασχόληση όλων αυτών ήταν το εμπόριο κάθε είδους (από εμπόριο προϊόντων μέχρι χρηματιστηριακές και τραπεζικές υπηρεσίες) αλλά και οι βιοτεχνικές δραστηριότητες (αργυροχόοι, γουναράδες, αρτοποιοί, χανιτζήδες κ.λπ.).

Στις νέες «πατρίδες» τους οργανώνονται σε συνεκτικές κοινότητες με βάση την κοινή καταγωγή. Σε αυτό το πλαίσιο αλλά και στην ίδια τη λειτουργία των οικονομικών δραστηριοτήτων, σημαντικό ρόλο παίζουν οι δομές της οικογένειας και της συγγένειας. Η εξακτίνωση στον χώρο των διάφορων εμπορικών οίκων που προκύπτουν μέσα στον χρόνο στηρίζεται σε αυτές τις δομές, στις οποίες κατά κοινή ομολογία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και η επιτυχής πορεία τους.

Το πιο σημαντικό, ωστόσο, ερώτημα που προκύπτει για τον αναγνώστη αυτού του βιβλίου αφορά στην εθνική ταυτότητα αυτών των πληθυσμών. Κι αυτό επειδή ακριβώς οι ταυτότητες κατά την περίοδο αυτή βρίσκονται σε κατάσταση ρευστότητας, στο μεταίχμιο

ανάμεσα στην τοπική/εθνοτική εκδοχή τους². Ο ίδιος ο συγγραφέας, ενώ είναι βλαχικής καταγωγής και δεν παραλείπει να δηλώνει υπερήφανος γι' αυτό, αυτοπροσδιορίζεται ως Σέρβος, τη στιγμή μάλιστα που παρουσιάζει το σύνολο σχεδόν των Βλάχων που έρχονται από τον Νότο να έχουν ελληνική εθνική συνείδηση και ταυτότητα. Τόσο, που συχνά εναλλάσσει τους όρους με τους οποίους αναφέρεται σε αυτούς και φαίνεται να βρίσκεται και ο ίδιος σε μια σύγχυση ως προς τον εθνικό χαρακτηρισμό τους.

Κατά την ταπεινή μου γνώμη και με το πλεονέκτημα που μας δίνουν οι επιστημονικές εξελίξεις, η δυσκολία που έχει ο συγγραφέας οφείλεται όχι μόνο στη ρευστότητα των ταυτοτήτων αυτήν καθ' εαυτήν αλλά και στο γεγονός ότι δεν διαθέτει ο ίδιος τα κατάλληλα εννοιολογικά εργαλεία για την προσέγγιση των φαινομένων που αντιμετωπίζει. Ο όρος «κλειδί» είναι φυσικά η έννοια της εθνοτικής ομάδας και ταυτότητας, που δεν υφίστανται εκείνη την εποχή ως επιστημονικά εργαλεία. Συνεπώς χρησιμοποιείται ο όρος «εθνικός» με έναν “χαλαρό” τρόπο, που δυσκολεύει πολύ τα πράγματα ως προς τον αυτοπροσδιορισμό και τον ετεροπροσδιορισμό των ατόμων και των ομάδων.

Αναφερόμενος κατά βάσιν στους Βλάχους (Τσίντσαρους), αντιμετωπίζει με μεθοδολογική αμηχανία την περίπτωσή τους σε ό,τι αφορά στην εθνική τους ταυτότητα, μια αμηχανία που δεν θα υπήρχε εάν είχε στην διάθεσή του την έννοια του εθνοτικού. Έχει, κατά βάση, στο εννοιολογικό «οπλοστάσιό» του δύο εργαλεία: το έθνος και το λαό. Το έθνος με τη νεοτερική έννοια μπορεί να καλύψει την ελληνική ταυτότητα των Βλάχων, το ίδιο και ο «λαός» αλλά δεν μπορεί να αποδώσει την εθνοπολιτισμική τους ιδιαιτερότητα. Γι' αυτό και εναλλάσσονται τα εθνωνύμια, γι' αυτό και προκαλείται μια σύγχυση στον αναγνώστη. Από την άλλη, αυτό καθιστά το βιβλίο ακόμα πιο ενδιαφέρον, με την έννοια ότι θέτει με ένα πολύ ζωντανό τρόπο το ζήτημα της μετάβασης στη νεοτερικότητα, της μετάβασης από τις εθνοθρησκευτικές, τοπικές, εθνοτοπικές, εθνοτικές ταυτότητες στις εθνικές. Δεν είναι απλά το εθνογραφικό υλικό χρήσιμο ως παράδειγμα αλλά και ο ίδιος ο συγγραφέας, ο οποίος εκπροσωπεί ένα μέρος των δρώντων υποκειμένων της έρευνάς του,

2. Βλ. γενικά Μαρκ Μαζάουερ. *Tα Βαλκάνια*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2001.

αυτών δηλαδή που εγκαθίστανται στα εδάφη της Σερβίας και αφομιώνονται στο αντίστοιχο έθνος. Ο Πόποβιτς όταν λέει “Εμείς” εννοεί τους Σέρβους και όταν λέει “Η χώρα μου” εννοεί τη Σερβία, παρότι χαρακτηρίζει τους ίδιους τους άμεσους προγόνους του Έλληνες βλαχικής καταγωγής, χρησιμοποιώντας βέβαια διαφόρους όρους εναλλακτικά.

Για όσους πιστεύουν ότι οι ταυτότητες (και εδώ μας ενδιαφέρουν οι εθνικές) είναι αιώνιες και αμετάβλητες, μια πίστη που συνδέεται με την βιολογική θεωρία, το παράδειγμα είναι παράδοξο. Εάν δεχτούμε, ωστόσο, την πολιτισμική προσέγγιση, την θεωρία της κατασκευής, το παράδειγμα είναι καθόλα σύμφωνο με αυτήν τη θεωρία, που πρεσβεύει ότι οι ταυτότητες συγκροτούνται ιστορικά και κατά συνέπεια μεταβάλλονται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες και συχνά είναι και αντικείμενα επιλογής και διαπραγμάτευσης³.

Οι Βλάχοι της Νότιας Βαλκανικής ταυτίζονται κατά κανόνα με το ελληνικό εθνικό κίνημα και στον βαθμό που έχουν νεοτερική εθνική συνείδηση αυτή είναι ελληνική. Σημαντικοί φορείς του ελληνικού πνεύματος γίνονται όσοι Βλάχοι ανελίσσονται κοινωνικά και αυτοί συμβάλλουν καθοριστικά στη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στις γενέτειρές τους και όχι μόνον. Δεν είναι τυχαίο ότι, καθώς τεκμηριώνει και ο Πόποβιτς, τα σχολεία που ιδρύουν στους νέους τόπους εγκατάστασης είναι ελληνικά σχολεία. Ελληνικά σχολεία, επίσης, ιδρύουν και λειτουργούν με τις δωρεές τους στις γενέτειρές τους. Αρκετοί από αυτούς που γίνονται λόγιοι καταγράφονται ως σημαντικοί εκπρόσωποι του ελληνικού διαφωτισμού. Να μην ξεχνάμε ότι τα λεξικά, όπου εκδίδονται, στοχεύουν στην εκμάθηση της ελληνικής από τους Βλάχους συντοπίτες τους. Σε πολλές περιπτώσεις Βλάχων ευεργετών ο ζήλος για την ελληνική παιδεία και γλώσσα ήταν τέτοιος που τους οδήγησε ακόμα και σε αρνητική στάση απέναντι στην Βλαχική γλώσσα.

Το παρόν βιβλίο, λοιπόν, αποτελεί και ένα πολύ καλό παράδειγμα μελέτης των ταυτοτήτων στο πλαίσιο της μετάβασης προς τη νεοτερικότητα. Κυρίως όμως αποτελεί μια κατάθεση πολύ σημαντικών πληροφοριών, ενός πραγματολογικού υλικού, το οποίο αναφέρεται

3. Για μια θεωρητική και μεθοδολογική συζήτηση του θέματος βλ. Βασίλης Νιτσιάκος, *Στο σύνορο*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2010.

στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της γεωγραφικής και κοινωνικής κινητικότητας των Βλάχων, στις συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες που ανέπτυξαν μεταναστεύοντας, το ρόλο της οικογένειας και της συγγένειας στη συγκρότηση και λειτουργία των οικονομικών συσσωματώσεων, την ανάπτυξη των ευρύτερων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών δικτύων, το ρόλο της παιδείας και των εκπαιδευτικών θεσμών σε ό,τι αφορά τη συγκρότηση εθνικών ταυτήτων, τις σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες, τις αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις οικονομικού αλλά και εθνικού/εθνοτικού χαρακτήρα, τις εν γένει συλλογικές νοοτροπίες. Θα έλεγε κανείς ότι το βιβλίο αυτό, εκτός από πόνημα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας, συνιστά και μια συμβολή στην πολιτισμική ιστορία αλλά και την ιστορική ανθρωπολογία και εθνογραφία των Βαλκανίων.

Κλείνοντας και εκφράζοντας την ευχή να εύρει αυτή τη φορά τη θέση που του αξίζει, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το μεταφραστή κ. Χρήστο Γκούβη για την εμπιστοσύνη, το Νίκο Σιώκη για την επιμέλεια και τον εκδότη κ. Κώστα Παπαδόπουλο για τη συνεργασία.

Βασίλης Νιτσιάκος

ΕΡΓΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ DUŠAN J. POPOVIĆ (1894-1965)
ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ
ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Ο καθηγητής Dušan Popović υπήρξε ένας από τους κορυφαίους Σέρβους ιστορικούς, που έζησαν τα γεγονότα μεταξύ των δύο Παγκοσμίων πολέμων, και η συμβολή του στην ιστορική επιστήμη έγινε γνωστή μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο.

Γεννήθηκε στο Surduk του Σρεμ στις 28 Μαρτίου 1894 και απεβίωσε στο γειτονικό Belegiš στις 28 Απριλίου 1965⁴. Μετά από τις πανεπιστημιακές του σπουδές στο Ζάγκρεμπ και στη Βιέννη, ανακηρύχθηκε διδάκτωρ ιστορικών επιστημών του Πανεπιστημίου του Ζάγκρεμπ και έθεσε τις βάσεις της μετέπειτα πανεπιστημιακής του καριέρας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου. Για μικρό χρονικό διάστημα δίδαξε ως λέκτορας στην Εμπορική Ακαδημία του Νόβι Σαντ και στη συνέχεια, για δύο χρόνια, παρακολούθησε μαθήματα κοινωνιολογίας στο Παρίσι, τις Βρυξέλλες και το Λονδίνο και η εξειδίκευση αυτή του έδωσε μια κοινωνιολογική εκπαίδευση εντελώς άτυπη για τους Σέρβους ιστορικούς εκείνης της εποχής. Κατά τα έτη 1921-1926 διετέλεσε βοηθός στο Ιστορικό Σεμινάριο της Φιλοσοφικής Σχολής. Άρχισε να διδάσκει σερβική ιστορία και κοινωνιολογία στην έδρα Ιστορίας και Εθνολογίας από το 1926 ως υφαγητής, από το 1931 ως έκτακτος και από το 1940 ως τακτικός καθηγητής.

Έπειτα από την απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας από τους Γερμανούς το 1945 συνταξιοδοτήθηκε και αποσύρθηκε στο παρα-

4. Τα δύο χωριά ανήκουν σήμερα στον Δήμο Stara Pazova της επαρχίας Βοϊβοντίνας.

δουνάβιο χωριό Belegiš, όπου αφοσιώθηκε στην έρευνα, συμπληρώνοντας και εκδίδοντας τις ημιτελείς ιστορικές μελέτες του. Ως Σέρβος από τη Βοϊβοντίνα πίστευε και αυτός, όπως και πολλοί άλλοι έρευνητές από την ίδια περιοχή, ότι η γενέτειρά του αποτελούσε το κέντρο του σερβισμού (Σερβικού Κόσμου). Τα κυβερνητικά στελέχη της μετακατοχικής περιόδου τού προσήψαν τον τίτλο του συνεργάτη των κατακτητών και του εύπορου εθνικιστή, διαπιστώνοντας παράλληλα την ακαταλληλότητά του για τη μόρφωση της νεολαίας σε μια «δίκαιη και προοδευτική» κοινωνία, στην οποία ως «αλάνθαστοι» ηγέτες θεωρούσαν ότι οι επιστήμονες δεν ήταν απαραίτητοι για να αναζητούν την ιστορική αλήθεια, αλλά για να δοξάζουν τη δική τους απολίτιστη απολυταρχία⁵.

Οι μελέτες του Popović αποτελούν μέχρι σήμερα πολύτιμα έργα για την σερβική και βαλκανική ιστοριογραφία, καθώς σε αυτές η ιστορία προσεγγίζεται ως ένα συμβάν αναπόσπαστα συνδεδεμένο με γεωγραφικούς, εθνογραφικούς, κοινωνικούς και (εθνο)ψυχολογικούς παράγοντες, μέσα από τη διαλεκτική συνάντηση με άλλες επιστήμες, όπως είναι η κοινωνιολογία, τα οικονομικά, η ψυχολογία, η πολιτισμική γεωγραφία, η ανθρωπολογία και οι πολιτικές επιστήμες. Τα περισσότερα έργα του θεωρούνται το σημείο καμπής στην εθνική ιστοριογραφία της Σερβίας, καθώς ο συγγραφέας εστιάζει στη μελέτη του ιστορικού της παρελθόντος υιοθετώντας μια διαφορετική μεθοδολογική και ερμηνευτική προσέγγιση.

Θεματολογικά αναφέρονται στην ιστορία, την οικιστική εξέλιξη και την πληθυσμιακή ανάπτυξη της Βοϊβοντίνας, στην ιστορική παρουσία των Σέρβων στην περιοχή της Παννονίας κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας αρχικά των Οθωμανών και μετέπειτα των Αψβούρ-

5. Gavrilović Sl., «O istoriografiskom delu Dr Dušana J. Popovića», *Istorijski Časopis* 37 (1990), 249-256. Gaćeša N., λήμμα «Popović, Dušan J.», στο: *Enciklopedija Srpske Iсториографије*, Beograd 1997, 592. Ljubinković N., «Studija Dušana J. Popovića o Cincarima – pre sedamdesetak godina i danas», στο: D. J. Popović, *O Cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva. Drugo znatno dopunjeno izdanje sa 30 slikama i jednom kartom*, Beograd 1998, 521-560. Παπαδριανός Ι.. «Α. Μεταναστεύσεις Ελλήνων από την Πελαγονία και την ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας στις σερβικές χώρες κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας – Β. Πως είδε το Κρούσσοβο ο σέρβος ιστορικός Ντούσαν Πόποβιτς;», στο: Αθ. Αν. Αγγελόπουλος (επιμ.), *Χριστιανική Μακεδονία: Πελαγονία – Μια άλλη Ελλάδα, Θεσσαλονίκη – Αχρίδα*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004, 55-64.

γων, αλλά και στις επιπτώσεις των εξεγέρσεων και των άλλων πολεμικών και διπλωματικών γεγονότων που έλαβαν χώρα από τον 16^ο μέχρι και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Ιδιαίτερη αξία έχουν οι μελέτες του για την ιστορία του Βελιγραδίου κατά το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα, στις οποίες επιχειρεί μια αναλυτική περιγραφή της πολιτικής, στρατιωτικής και εκκλησιαστικής οργάνωσης της Σερβίας και της σερβικής πρωτεύουσας, καθώς και μια βαθιά τομή στη ζωή των ανθρώπων, στον εθιμικό βίο, στην εκπαίδευση και στην καθημερινότητα του μητροπολιτικού ανακτόρου. Ως ιστοριογραφικό θέμα τον απασχόλησε παράλληλα και η Βούδα και ιδιαιτέρως η σερβική κοινότητα στο προάστιο Ταμπάν, για την οποία παρέχει πληθώρα στοιχείων αναφορικά με την οργάνωση της καθημερινής ζωής, την εκκλησιαστική διοίκηση και ζωή, την εκπαίδευση, την οικογένεια, τον γάμο, τις επαγγελματικές συσσωματώσεις (ισνάφια), το εμπόριο, τις ενδυμασίες, τη μόδα κ.ά.

Η μονογραφία του Popović Περί των Τσιντσάρων (Αρμάνων Βλάχων) αποτελεί μια μοναδική συνεισφορά στο ζήτημα της προέλευσης των πολιτών της σερβικής κοινωνίας, καθώς καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον επιστήμονα διέκρινε τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι Τσιντσάροι και οι Γραικοί στη δημιουργία των αγορών (τσαρσιών) και στην εμποροβιοτεχνική κίνηση και ανάπτυξη στα Βαλκάνια και στο λεκανοπέδιο της Παννονίας. Η μελέτη του διατρέχει μια μακρά περίοδο τριών περίπου αιώνων και στις σελίδες της περιλαμβάνεται μια περιοχή που εκτείνεται από το Νις μέχρι τη Βούδα και την Πέστη στα βόρεια και μέχρι τη Ριέκα και την Τεργέστη στα δυτικά.

Οι λόγοι που ώθησαν τον Popović να προβεί στη συγγραφή του βιβλίου, δεν περιορίζονται σαφώς στο γενικότερο επιστημονικό ενδιαφέρον για τους Τσιντσάρους και στην ιδιαίτερη ερευνητική του ανησυχία για την ανάδειξη του σπουδαίου ρόλου τους στις αγορές της Βαλκανικής. Όπως διαπιστώνεται, μάλιστα, από μια σειρά άρθρων που δημοσίευσε σε περιοδικά και εφημερίδες, το ζήτημα της εθνοτικής ταυτότητας των Τσιντσάρων και η παρουσία τους στις σερβικές επαρχίες απασχολούσαν ιδιαίτερα τον Popović ήδη από τα μέσα της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα⁶.

6. Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποιους από τους τίτλους των δημοσιευμάτων του περί των Τσιντσάρων: «Ime Cincara. Kako su se zvali i kako su ihzvali [Το όνομα

Στην πραγματικότητα, βέβαια, το έργο του αποτελεί αποκύημα βαθύτερων πολιτικών και κρατικών συνιστωσών, καθώς συγγράφηκε εννέα μόλις χρόνια μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου και τη δημιουργία του Βασιλείου των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων (1 Δεκεμβρίου 1918), του μετέπειτα Βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας. Η εξαιρετική πολιτική και κοινωνική σημασία αυτών των ιστορικών γεγονότων βρήκε ιδιαίτερη απήχηση στις σελίδες του βιβλίου του Popović και έτυχε ευρύτατης αποδοχής από το αναγνωστικό κοινό, το οποίο απασχολούσαν την εποχή εκείνη ζητήματα εθνικισμού σε συνάρτηση με τις συνεχείς μεταβολές που δρομολογούσε ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Ο γιουγκοσλαβισμός ήταν ένα ευρύ και ετερόκλητο σύνολο ιδεών, θεωριών και προγραμμάτων, των οποίων κοινός παρονομαστής είναι η πίστη στη γλωσσική και εθνική συγγένεια των Νοτιοσλάβων και η προσπάθεια επίτευξης της ενοποίησής τους αρχικά σε πολιτισμικό και κατ' επέκταση σε πολιτικό επίπεδο. Η εμφάνιση της γιουγκοσλαβικής κίνησης κατά το β' μισό του 19ου αιώνα ήταν ουσιαστικά απόρροια της μεταλαμπάδευσης των ιδεών και των θεωριών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού στους νοτιοσλαβικούς πληθυσμούς της Βαλκανικής.

Από τις αρχές του 20ου αιώνα δρομολογήθηκαν νέες εξελίξεις που επηρέασαν καθοριστικά τον χαρακτήρα της γιουγκοσλαβικής ιδεολογίας καθώς και τη σχέση της με το σερβικό και τον κροατικό

των Τσιντσάρων. Πως αυτοαποκαλούνται και πως τους αποκαλούν],», *Misao*, god. IX, kn. XXV, sv. 187-188 (1-16 oktobra 1927), 207. «Prilozi postanka naše čaršije. Cincari kao trgovci [Συμβολή στη μελέτη του παζαριού μας. Οι Τσιντσάροι ως έμποροι]», *Savremena Opština* 2, 8-12 (1927), 1288-1294. «Psihičke crte Cincara (Grka) [Τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά των Τσιντσάρων (Ελλήνων)]», *Srpski Književni Glasnik*, kn. XXII, br. 4 (1927), 249-257. «O Cincarima u Prvom ustanku [Περί των Τσιντσάρων στην Πρώτη σερβική εξέγερση]», *Vreme*, VIII, 2173 (1928), 24. «Cincari kao trgovci [Οι Τσιντσάροι ως έμποροι]», *Bankarstvo*, V, 2 (1928), 81-85. «Borba Grka i Cincara (Vlaha) u Pešti da se odvoje od srpske črkvene vlasti i nodignu svoju črkvu [Ο αγώνας των Ελλήνων και των Τσιντσάρων (Βλάχων) στην Πέστη να αποσχιστούν από τις σερβικές εκκλησιαστικές αρχές και να ιδρύσουν δική τους εκκλησία]», *Gidis*, VIII, 2 (1935), 264-267. «Cincari kao plemići u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji [Οι Τσιντσάροι ως ευγενείς στη Βοϊβοντίνα, την Κροατία και τη Σλαβονία]», *Vreme*, XVII, 5382 (1937), 14.

εθνικισμό. Στο διάστημα που μεσολάβησε μέχρι το 1914, οι σερβοκροατικές σχέσεις εξομαλύνθηκαν και καταρτίστηκαν αναρίθμητα γιουγκοσλαβικά προγράμματα, τα οποία είχαν όλο και μεγαλύτερη απήχηση στους πληθυσμούς. Σε αυτό συνετέλεσαν δύο βασικοί παράγοντες: α) οι ραγδαίες εξελίξεις στο εσωτερικό της Σερβίας και β) η βαθμιαία παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αυστροουγγαρίας. Συγκεκριμένα, η πτώση της δυναστείας των Ομπρένοβιτς μετά το πραξικόπημα του Μαΐου 1903 και η εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτικού συστήματος σηματοδότησαν την αναμόρφωση του εσωτερικού πολιτικού βίου, η οποία επηρέασε καίρια την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της Σερβίας. Οι εκφραστές και θεμελιωτές του αστικού δημοκρατικού πολιτεύματος στη Σερβία προσανατολίστηκαν πλέον σταθερά και απαρέγκλιτα προς το στόχο της απελευθέρωσης και συνένωσης όλων των Σέρβων και κατόπιν όλων των Νοτιοσλάβων σε ένα κράτος. Παράλληλα, η κρίση του δυαδικού συστήματος στην Αυστροουγγαρία, οι φυγόκεντρες τάσεις στους κόλπους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η μεγάλη δυσαρέσκεια των πληθυσμών της Βαλκανικής, καθώς και ο συνεχώς εντεινόμενος ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή προσέδωσαν μία νέα δυναμική στη γιουγκοσλαβική κίνηση. Μέλη τόσο της σερβικής όσο και της κροατικής νεολαίας, αλλά και επιφανείς διανοούμενοι απετέλεσαν τους βασικούς φορείς της γιουγκοσλαβικής προπαγάνδας στους πληθυσμούς.

Η ένωση των Νότιων Σλάβων με τη δημιουργία ενιαίου κράτους, αν και επιβεβαίωσε την κατάρρευση της ισχυρής Αυστροουγγρικής Μοναρχίας, πυροδότησε εντάσεις μεταξύ των Γιουγκοσλαβικών εθνοτήτων και σηματοδότησε μια νέα φάση, ιδιαιτέρως για τις σερβοκροατικές σχέσεις. Ο ετερογενής χαρακτήρας του νεοπαγούς κρατικού μορφώματος, που καλούνταν να προβεί στην ενοποίηση διαφορετικών περιοχών, πληθυσμών, κοινωνιών, θεσμών και πολιτικών συστημάτων, είχε ως αποτέλεσμα την εκδήλωση οξύτατων αντιπαραθέσεων σχετικά με το κατάλληλο μοντέλο διακυβέρνησής του. Η διαφορετικότητα των πολιτικών και πολιτιστικών καταβολών συνδέθηκε άρρηκτα με το εθνικό ζήτημα, όπως καθίσταται φανερό από τη συγκρότηση κομμάτων σε εθνική βάση, τα οποία εστίαζαν τις αντιπαραθέσεις τους στον χαρακτήρα του συστήματος διακυβέρνησης του κράτους. Κατά τη μεταβατική περίοδο που μεσολάβησε

από την 1η Δεκεμβρίου 1918 μέχρι την ψήφιση του Συντάγματος της 28ης Ιουνίου 1921, το οποίο έμεινε γνωστό και ως Σύνταγμα του Βίντοβνταν (ημέρα του Αγίου Βίτου), επειδή ψηφίστηκε την ημέρα της εθνικής επετείου των Σέρβων, η πολιτική ζωή του νεοσύστατου Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων σφραγίστηκε από την οξύτατη σερβοκροατική αντιπαράθεση, την εμφάνιση διασπαστικών τάσεων στους κόλπους των σερβικών πολιτικών κομμάτων, τον ανταγωνισμό μεταξύ των Σέρβων της Σερβίας και των λοιπών σερβικών εθνοτήτων που διαβιούσαν στις περιοχές της Βοσνίας, της Κροατίας και της Βοϊβοντίνας, τις αλλεπάλληλες εναλλαγές των κυβερνήσεων και τις ετερόκλητες και συγκυριακές πολιτικές συμμαχίες⁷.

Οι Σέρβοι διανοούμενοι της εποχής εκείνης, συναισθανόμενοι την ευθύνη που έφεραν για την κατάσταση αυτή, συντάχθηκαν υπέρ της εξυγίανσης, της εδραίωσης και της εθνικής ενότητας του νεοσύστατου κράτους. Σε ένα τέτοιο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο συγγράφηκε και η μονογραφία του Popović για τους Τσιντσάρους, οι οποίοι είχαν απασχολήσει και προγενέστερα τον επιστημονικό κόσμο της Σερβίας αναφορικά με την προέλευσή τους, την ιδιαίτερη εθνοτική τους ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά της γλώσσας τους. Η οποια, ωστόσο, ενασχόληση των Σέρβων ιστορικών με τους Τσιντσάρους μπορεί να χαρακτηριστεί μόνο περιστασιακή, καθώς άγγιξαν το

7. Για την εθνοτική διαπλοκή των Νοτιοσλάβων, το ιδεολόγημα του γιουγκοσλαβισμού και την επιχειρούμενη εθνική ομοιογένεια βλ. σχ. Hasanović E., «O nacionalnom pitanju u Jugoslaviji», στο: *Iz Istorije Jugoslavije 1918-1945*, Zbornik Predavanja, Nolit Beograd 1958, 226-240· Tadić J., *Historija Naroda Jugoslavije II*, Skolska Knjiga, Zagreb 1960· Banac I., *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Cornell University Press, Ithaca 1984· Djordjević D., «The role of St. Vitus day in Modern Serbian History», *Serbian Studies* 5.3 (1990), 33-40· Hering G., «Συστημικές πολιτικές κρίσεις στη Γιουγκοσλαβία του Μεσοπολέμου», *Mnήμων* 16 (1994), 9-36· Bakić J., *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941: sociološka – istorijska studija*, Gradska Narodna Biblioteka Žarko Zrenjanin – Biblioteka “Polis”, Zrenjanin 2004· Ramet S., *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918-2005*, Indiana University Press, Washington, DC, and Bloomington 2006· Gašić R., «Jugoslovenstvo kao nacionalni i državni identitet», στο: *Suočavanje sa prošlošću-put ka budućnosti; Istorija Jugoslavije u dvadesetom veku*, Opatija Beograd 2009, 2-3· Perović L., *The Kingdom of Serbians, Croatians and Slovenians (1918-1929) / the Kingdom of Yugoslavia (1929-1941): Emergence, Duration and End*, Belgrade 2015· Šijaković B., «Veliki rat, Vidovdanska etika, Pamćenje», *Zbornik Matice Srpske za Društvene Nauke* 150.1 (2015), 1-42.

όλο ζήτημα επιφανειακά, χωρίς να υπεισέλθουν σε μια ουσιωδέστερη προσέγγιση και σε ενδελεχή έρευνα.

Μεταξύ των Σέρβων επιστημόνων που μελέτησαν τους Σλάβους, υπάρχει η πεποίθηση ότι οι τελευταίοι αποτελούσαν για αιώνες τον αγροτικό πληθυσμό της υπαίθρου και ότι τα αστικά κέντρα ιδρύθηκαν και κατοικήθηκαν αρχικά κυρίως από ξένους. Η οργάνωση μάλιστα του εμπορίου και κατ' επέκταση της βιοτεχνικής παραγωγής ταυτίστηκε αποκλειστικά με τους ξένους εμπόρους και επιχειρηματίες, που είχαν εγκατασταθεί πρώιμα στον χώρο αυτό (Έλληνες, Βενετοί, Σάξωνες, Μαυροβούνιοι, Ούγγροι κ.λπ.). Με την πάροδο του χρόνου οι μεσαιωνικές πλατείες μετατράπηκαν σε παζάρια/αγορές, στα οποία οι έμποροι έθεσαν τη δική τους σφραγίδα⁸. Στο περίφημο τσαρσί του Βελιγραδίου, στο οποίο ο Popovic αναφέρεται εκτενώς⁹, δεν υπήρχε ευδιάκριτος διαχωρισμός Τσιντσάρων και Γραικών και

8. Kostić K., *Stara Srpska trgovina i industrija: studija iz kulturne istorije Naroda u srednjem veku*, Štamparia Sv. Nikolića, Beograd 1904, 41, 140. Mirić M., *Ekonomski razvoj u Srbiji: od doseljenja Srba do oslobođenja od Turaka*, Zagreb 1939, 49. Vučo N., *Privredna istorija Naroda FNRJ do prvog svetskog rata*, Naučna Knjiga, Beograd 1948, 63, 97, 146. Lazarević S., *Književni radovi*, Štampa "Kultura", Beograd 1979, 62. Jevrić M., *Stanovništvo opštine Mojkovac*, Beograd 1984, 16-25. Blagojević O., *Ekonomска misao u Bosni i Hercegovini: do Drugog svjetskog rata*, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Beograd 1993, 208. Remetić S., «Srpski prizrenski govor I (glasovi i oblici)», στο: P. Ivić, A. Peko, M. Pešikan, Sl. Remetić, D. Ćupić (red.), *Srpski Dijalektološki Zbornik XLII: rasprave i građa*, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Beograd 1996, 319-614. Radovanović M., *Etnički i demografski procesi na Kosovu i Metohiji*, Liber Press, Beograd 2004, 94, 230. Grković-Mejdžor J.. *Spisi iz istorijske lingvistike*, Izdavačka Knižarinca Zorana Stojanović, Sremski Karlovci-Novi Sad 2007, 462. Radovanović M., *Kosovo i Metohija: antropogeografske, istorijskogeografske, demografske i geopolitičke osnove*, Službeni Glasnik, Beograd 2008, 76, 293. Šarkić S., «Pravni Položaj stranaca u srednjovekovnoj Srbiji», *Zbornik Radova XLV*, br. 3, t. 1 (2011), 53-67.

9. Μεγάλο μέρος των πληροφοριών του αντλεί από το διήγημα του St. Sremac *Kir-Geras* (1903) με θέμα τη ζωή του Βλάχου εμπόρου Γεράση Πασχάλη στο τσαρσί του Βελιγραδίου, το οποίο αναφέρεται στην αφομοίωση των Τσιντσάρων στο σερβικό πολιτιστικό περιβάλλον και τα διαφορετικά συστήματα αξιών μεταξύ δύο γενεών της ίδιας οικογένειας. Stojančević V., «Stevan Sremac o etnopsihičkim karakteristikama i mentalitetu ljudi naših krajeva», *Glasnik Etnografskog Instituta Srpske Akademije Nauka i Umetnosti XXX* (1981), 19-40. Štrbac G., Bošnjaković Ž., «Funkcija grčizama i grčkog jezika u pripoveci Kir Geras Stevana Sremca», *Riječ* 16.1 (2010), 127-143. Eganović F., «Staro vreme, novo vreme i mitsko vreme u pripoveci "Kir Geras" Stevana Sremca», *Zbornik za Jezike i Književnosti Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu* 8 (2018), 87-96.

η εκτεταμένη χρήση της ελληνικής γλώσσας από την εμπορική και πολιτική ελίτ ήταν αδιαμφισβήτητη¹⁰.

Στο έργο του ο Popović παρουσιάζει τα ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά των αποδήμων, τις ενδυματολογικές τους επιλογές, τους συγγενικούς δεσμούς και τις πρακτικές ενδογαμίας ή εξωγαμίας, τη θρησκευτικότητά τους, την κοινοτική, εκκλησιαστική και εκπαιδευτική οργάνωση. Μελετά τις προϋποθέσεις και τις φάσεις ανάπτυξης των εμπορικών μετακινήσεων, τους τρόπους διεξαγωγής του εμπορίου και τα ανακύπτοντα προβλήματα, την ίδρυση εμπορικών εταιρειών και τις επαγγελματικές συσσωματώσεις (χομπανίες), τις πέ-

10. Για τη χρήση των ελληνικών ως κύριου γλωσσικού οργάνου επικοινωνίας μεταξύ των Ορθοδόξων βαλκανικών λαών και των εκπροσώπων της εμπορικής τάξης στον χώρο της Νοτιοανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης βλ. Stoianovich Tr., «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκανιος έμπορος», στο: Σπ. I. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, 287-345, 318. Κωνσταντακοπούλου Αγγ., *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850)*. Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη, Ιωάννινα 1988, 32-49. Σειρηνίδου Β., «Βαλκανιοι έμποροι στην Αφβουργική Μοναρχία (18ος-μέσα 19ου αιώνα). Εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές ανησυχίες», στο: Μ. Στασινοπούλου, Μ. Χ. Χατζηιωάννου (επιμ.), *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, Τετράδια Εργασίας 28, Ε.Ι.Ε./Κ.Ν.Ε., Αθήνα 2005, 53-82. Σειρηνίδου Β., «Πολιτισμικές μεταφορές και ελληνικές παροικίες. Νέες αναγνώσεις μιας παλιάς ιστορίας με αφορμή το παράδειγμα του Δημητρίου Δάρβαρη», *Μνήμων* 31 (2010), 9-29. Κατσιαρδή-Hering Ό., «Αδελφότητα, χομπανία, κοινότητα. Για μια τυπολογία των ελληνικών κοινοτήτων της κεντρικής Ευρώπης, με αφορμή το άγνωστο καταστατικό του Miskolc (1801)», *Εώα και Εσπέρια* 7 (2007), 247-310. Σειρηνίδου Β., *Έλληνες στη Βιέννη (18ος-μέσα 19ου αιώνα)*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2011, 292-300. Μαντούβαλος Ίκ., «“Το ελληνικόν σχολείον είναι το μόνο μέσον της προκοπής και μαθήσεως των νέων εις τα ελληνικά γράμματα”». Πτυχές της εκπαιδευτικής ζωής της ελληνοβλαχικής κοινότητας του Miskolc (τέλη 18ου-αρχές 19ου αι.).», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 10 (2012), 103-128. Μαντούβαλος Ίκ., *Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχείρηση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18ου αιώνα – 19ος αιώνας)*, εκδ. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Φιλοσοφική Σχολή -Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 2016, 45. Μαντούβαλος Ίκ., «Η αντίληψη του συλλογικού εαυτού στον κόσμο των παροίκων. Ζήτημα λέξεων;», στο: Ό. Κατσιαρδή-Hering, Αν. Παπαδία-Λάλα. Κ. Νικολάου, Β. Καραμανωλάκης (επιμ.). *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός: Συλλογικοί προσδιορισμού και ταυτότητες*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα 2018, 397-415. Mantouvalos Ik., «A Language on the Move. The Greek Language in the Multilingual Social Environments of South Eastern and Central Europe (18th Century to Early 19th Century)», *SOG18 – Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe* 3 (2020), 196-220.

ραν του εμπορίου ενασχολήσεις τους και την οργάνωση του χώρου της εμπορικής δράσης τους. Διερευνά τις ποικίλες επιδράσεις του νέου πολιτισμικού περιβάλλοντος στους τόπους προορισμού, τα δημογραφικά δεδομένα των κοινοτήτων που δημιούργησαν, τις έντονες αντιπαραθέσεις (κοινωνικές, εκκλησιαστικές, εκπαιδευτικές, εμπορικές), τα περιουσιακά μεγέθη, τις σχέσεις συμβίωσης και ανταγωνισμού που αναπτύχθηκαν. Επιχειρεί να προσεγγίσει με ακρίβεια την ενεργοποίηση στρατηγικών προσαρμογής στο νέο περιβάλλον με την υιοθέτηση νέων (σερβικών) προτύπων, τη σταδιακή τους ενσωμάτωση και αφομοίωση, την εισχώρηση στην αριστοκρατία των κοινωνιών υποδοχής, τη δημιουργία μιας οικονομικής αριστοκρατίας και την απόκτηση τίτλων ευγενείας ως μέσο κοινωνικής καταξίωσης. Αναφέρεται, επίσης, στον ευεργετισμό των αποδήμων και τη συμβολή τους στα βαλκανικά επαναστατικά κινήματα, αλλά ταυτόχρονα αποτόμα να καταπιαστεί τόσο με την εθνική τους απροσδιοριστία όσο και με την ένταξη σε εθνικούς σχηματισμούς. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με μια ικανοποιητική προσπάθεια συγκρότησης γενεαλογικού καταλόγου των οικογενειών, η οποία θα επαρκούσε από μόνη της για να εκτιμηθεί η εξαιρετική συμβολή του βιβλίου στην ιστορική και εθνογραφική επιστήμη αλλά και στη συνολική διαπραγμάτευση για το μεταναστευτικό φαινόμενο.

Αξιολογώντας τις διαθέσιμες πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές της εποχής του ο Popović δίνει στον αναγνώστη τη δυνατότητα διερεύνησης ατομικών πρακτικών και στάσεων των μεταναστών αλλά ταυτόχρονα και κατανόησης των συλλογικών νοοτροπιών και συμπεριφορών. Η σύνθεση στοιχείων από την εγχώρια και ξένη βιβλιογραφία, η αξιοποίηση των δεδομένων της αρχειακής έρευνας και η έντεχνη ενσωμάτωση στην ιστορική αφήγηση των προφορικών παραδόσεων και μαρτυριών των απογόνων των αποδήμων επιτρέπουν στον αναγνώστη να σχηματίσει μια πληρέστερη εικόνα για την οικονομική παρουσία και δράση των μεταναστών, για τις συνθήκες υπό τις οποίες διαμορφώθηκαν οι επιχειρηματικές τους επιλογές, για τη συγκρότηση των επαγγελματικών δικτύων, για την κυριαρχία των Βλάχων στον χώρο του εμπορίου, για τις ενδοχοινοτικές και τις εξωκοινοτικές συγκρουσιακές σχέσεις, για τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις που επηρέασαν την επιχειρηματική τους δράση και για την πολιτισμική ώσμωση στον χώρο υποδοχή τους.

Το τολμηρό εγχείρημα του Popović να διερευνήσει και να αναδείξει τον πρωταγωνιστικό ρόλο των Βλάχων στη δημιουργία της σερβικής αστικής τάξης, ήδη από την πρώτη έκδοση του βιβλίου *Περί των Τσιντσάρων* (1927) προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις των συγχρόνων του Σέρβων κυρίως ιστορικών και διανοούμενων¹¹, που υπό την επήρεια του ιδεολογήματος του σερβισμού ως υπερεθνική ιδέα συνέταξαν πλειάδα κριτικών που δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά και εφημερίδες της εποχής.

Η δριμύτερη και εκτενέστερη κριτική ήταν αυτή του ιστορικού και ακαδημαϊκού Jovan Tomić¹², ο οποίος μεμφόταν τον Popović για έλλειψη επιστημονικής μεθόδου και για ανεπάρκεια αποδεικτικών στοιχείων, που τεκμηρίωναν τα συμπεράσματά του. Όπως παραδέχεται ο ίδιος ο Popović στη δεύτερη έκδοση της μονογραφίας του, πρωτίστως το επιστημονικό του ενδιαφέρον και η πρόθεσή του να αποδείξει την αξιοπιστία των πηγών του και δευτερευόντως η δριμεία κριτική του Tomić, τον ώθησαν στην αναθεώρηση της αρχικής έκδοσης και στη σύνταξη των γενεαλογικών καταλόγων του παραρτήματος, που καταλαμβάνουν το 1/3 περίπου του συνόλου των σελίδων του βιβλίου. Υπογραμμίζει μάλιστα ότι όσα έγραψε, τα έγραψε χάριν της επιστήμης και του σερβικού λαού, το εθνικό συμφέρον του οποίου εξυπηρετείται μόνο με τη γνώση της αλήθειας.

Ο Borislav M. Grašić στην επαινετική κριτική του για το βιβλίο

11. Κριτικές για την πρώτη έκδοση του βιβλίου είχαν γράψει οι: Dragutin Kostić [Vreme VII, 2137 (1927), 2], Lazar M. Kostić [αναφορά σε κριτική του Đ. Ćirić, Misao IX, knj. XXV (1927)], Čedomir Mitrinović [Reč IV, 1106 (1927), 2-3], Milan Šufflay [Obzor 68, 331 (1927), 2 και Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike, Zagreb 1928, 48-51], Nicolae Iorga [Revue Historique de Sud-Est Européen V, no 4-6 (Avril-Juin 1928), 165], Pavle Jeftić [Novi Vidici I, 3-4 (1928), 260 και Život i Rad I, knj. I, br. 1 (Januar 1928), 71], Grka Novak [Morgenblatt 43, 149 (1928), 6], Vladimir Ćorović [Gidis I (1928), 154-156], Vasa Stajić [Letopis Matice Srpske 315, 2 (1928) 285], Borislav M. Grašić [Misao god. X, knj. XXVII, br. 3-4 (jun 1928), 229-230], Jovan Tomić [Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije XXXVII (1928), 310-374], Milenko S. Filipović [Srpski Književni Glasnik XXIII, br.2 (1928), 154-155], M. Grujić [Glasnik Skopskog Naučnog Društva 5 (1929), 346], Nikola Radojčić [Nova Smena 8, 19 (1929), 118-119] και Dumitru Crînjală [Arhiva an. XXXVIII, No 1 (Ianuarie 1931), 74-76]. Για τη ρουμανική μετάφραση του βιβλίου δημοσιεύτηκε ανώνυμη κριτική στο περιοδικό Srpski Književni Glasnik XLVI, br. 5 (1935), 403.

12. Η κριτική του Tomić αποτελούνταν από 64 σελίδες, όταν η πρώτη έκδοση του βιβλίου του Popović είχε μόλις 136 σελίδες.

του πολιτικού και ιστορικού Dragiša Lapčević, *Cincarstvo u Srbiji* (u Beogradu i u srbijanskim gradovima uopšte) [Ο Τσιντσαρισμός στη Σερβία (στο Βελιγράδι και γενικά στις σερβικές πόλεις)] (Beograd 1924), θεωρούσε ότι το πόνημα αυτό, που συντάχθηκε με απώτερο σκοπό την υπεράσπιση του εθνικού χαρακτήρα και πνεύματος των σερβικών αστικών κέντρων και αμφισβητούσε τις πνευματικές ικανότητες των Τσιντσάρων να κατακτήσουν ηγετικές θέσεις, αποτελούσε την καλύτερη απάντηση στη μονογραφία του Popović, η οποία παρέσυρε ορισμένους από τους Σέρβους πολιτικούς να παρουσιάσουν το Βελιγράδι και άλλες σερβικές πόλεις ως τσιντσαρικές και προκάλεσε εντάσεις στην εξωτερική και εσωτερική πολιτική των σερβικών κομμάτων με τον χαρακτηρισμό ορισμένων πολιτικών κύκλων ως τσιντσαρικών.

Δυσαρεστημένος από την έκδοση του βιβλίου υπήρξε και ο φιλόσοφος Vasa Stajić. Στην κριτική του δεν απέφυγε να πολιτικοποιήσει τη μελέτη του Popović, παρόλο που υποδεχόταν την έκδοση με μεγάλο ενθουσιασμό και θεωρούσε εύστοχη την επιλογή του θέματος από τον συγγραφέα, καθώς για πρώτη φορά διερευνήθηκε η σύνθεση του σερβικού έθνους¹³ και επιχειρούνταν η αναίρεση των θέσεων των ρομαντικών Σέρβων διανοουμένων με τη διάφευση κάθε θεωρίας φυλετικής καθαρότητας. Θεωρούσε μάλιστα ότι οι πολιτικές συγκυρίες της εποχής δεν ήταν οι κατάλληλες για ένα τέτοιο συγγραφικό εγχείρημα. Καταφέρονταν μάλιστα εναντίον του συγγραφέα για την ανεπαρκή παρουσίαση των συγκρούσεων μεταξύ Σέρβων και Τσιντσάρων στο Νόβι Σαντ και τη Βοϊβοντίνα.

Είναι ενδιαφέρον ότι ακόμη και ο μεγάλος ιστορικός Nikola Radojić, ο καταλληλότερος ίσως αξιολογητής της πρώτης έκδοσης της μονογραφίας, διέκειτο με εμπάθεια και εχθρότητα έναντι των Τσιντσάρων. Στον μισαλλόδοξο λόγο του κατέληγε σε αναχριβή συμπεράσματα αναφορικά με τους βιοτικούς σκοπούς των Τσιντσάρων, καθώς θεωρούσε ότι οι πολυποίκιλες εμπορικές τους δραστηριότη-

13. Η καταγωγική προέλευση του σερβικού λαού είχε απασχολήσει τον D. Popović ήδη από το 1926, όπως διαπιστώνεται από μια διάλεξη που πραγματοποιήσεις ως επίκουρος καθηγητής Σερβικής Ιστορίας και Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου στις 20 Μαΐου 1926 και δημοσιεύθηκε με τίτλο: «Prilozi pitanju postanka našeg Naroda» [Συμβολή στο ζήτημα της προέλευσης του λαού μας], *Srpski Književni Glasnik* XIX, br. 5 (1 novembar 1926), 354-363.

τες αποτελούσαν απλώς το μέσο για την επίτευξη πλουτισμού και την συνεπακόλουθη κατάληψη υψηλών πολιτικών αξιωμάτων. Αποτιμώντας τον ρόλο τους στη διαμόρφωση του σερβικού και βαλκανικού εμπορίου και επηρεασμένος σαφώς από τις ιδεολογικές αρχές του ναζισμού, ο Radojčić ανέφερε ότι οι Τσιντσάροι αισθάνονταν ως ξένο σώμα στο σερβικό περιβάλλον και με την αλαζονική συμπεριφορά, που επιδείκνυαν, απέβλεπαν πρωτίστως στο συμφέρον τους. Ταυτόχρονα θεωρούσε ότι οι επιμειξίες τους με τους Σέρβους και γενικότερα τους Σλάβους οδήγησαν αναπόφευκτα στη δημιουργία αγενών και λαϊκών τύπων, οι οποίοι συνδύαζαν την εκλεπτυσμένη τσιντσαρική πονηριά με την επιθετική διναρική ιδιοσυγκρασία. Πρότεινε μάλιστα στον Popović να επικεντρώσει το μελλοντικό ερευνητικό του έργο στη μελέτη και την αποσαφήνιση του τσιντσαρικού θρησκευτικού φορμαλισμού και στις επιδράσεις που δέχτηκαν από τους Ανατολίτες στοχαστές. Υποστηρικτής της φυλετικής καθαρότητας, εξέφραζε την ελπίδα βελτίωσης της καχεκτικότητας στην οποία είχε περιέλθει η αγορά των σερβικών πόλεων εξαιτίας της εμπλοκής των Τσιντσάρων στην εμπορική δραστηριότητα.

Ιδιαίτερα επικριτικός υπήρξε και ο Grujić, ο οποίος παρά τη γενικότερη συμφωνία του με τον συγγραφέα, δεν δίστασε να αναιρέσει και να διορθώσει ορισμένους από τους ισχυρισμούς του Popović για την έναρξη των μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων από τη Μοσχόπολη τις δημόσεις των ετών 1769 ή 1788, αντιπροτείνοντας ως ορόσημο τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718). Συνιστούσε, μάλιστα, στον συγγραφέα την αξιοποίηση του συνόλου της προγενέστερης σερβικής βιβλιογραφίας για την επίτευξη αντικειμενικότητας.

Στον αντίποδα της πλειονότητας των κριτικών που είχαν έντονα πολιτικό χαρακτήρα, η κριτική του Milenko Filipović εστίαζε σε μια εθνολογική ανάγνωση του βιβλίου και υπερτόνιζε την αντικειμενικότητα του συγγραφέα και την πρόθεσή του να συνθέσει μια αμερόληπτη εικόνα των Τσιντσάρων, απαλλαγμένη από προκαταλήψεις και στερεότυπα, για να καταστεί αντιληπτή η προσφορά τους στη χώρα που τους υποδέχτηκε και τους αφομοίωσε.

Έργο σχολαστικής ευρυμάθειας και αξιέπαινης αμεροληφίας χαρακτηρίζε τη μελέτη του Popović ο Ρουμάνος ιστορικός N. Iorga, ο οποίος δεν παραλείπει να μνημονεύσει την υπεροχή των «Μακεδο-ρουμάνων» εμπόρων εντός της ελληνικής κομπανίας, ερμηνεύο-

ντάς τον όρο Τσιντσάροι (Βλάχοι) βάσει του ρουμανικού εθνικισμού της εποχής. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο ομοεθνής του Dumitru Crînjală, ο οποίος συμπεραίνει ότι το βιβλίο αποτελεί μια έμμεση προσφορά και έπαινο των ιδιοτήτων των «Μακεδο-ρουμάνων», ενός σημαντικού τμήματος του «ρουμανικού έθνους». Καταλήγει, ωστόσο, στο συμπέρασμα ότι ο συγγραφέας δεν είναι απόλυτα ειλικρινής με τους αναγνώστες και τις επιστημονικές του αρχές, παρά την επιθυμία του να είναι αντικειμενικός και αξιόπιστος, αγγίζοντας τα θέματα του βιβλίου του μάλλον επιφανειακά.

Από τη μεγάλη απήχηση του βιβλίου του Popović και το πλήθος των αντιδράσεων που προκάλεσε, διαπιστώνεται ότι το μεγάλο πρόβλημα των κριτικών ήταν η ασυμφωνία τους αναφορικά με τη συμβολή των Τσιντσάρων στη διαμόρφωση των εμπορικών κέντρων σε πόλεις και κωμοπόλεις της Σερβίας και η παραγνώριση των επιστημονικών προσδοκιών και των αντικειμενικών προθέσεων του συγγραφέα.

Στη δεύτερη, σημαντικά διευρυμένη και αναθεωρημένη, έκδοση, ο Popović ήταν πλέον πιο έμπειρος και ώριμος πολιτικά, αλλά σαφέστατα και πιο απογοητευμένος από τη σύγχυση που προκλήθηκε μετά από τις κριτικές της πρώτης έκδοσης της μελέτης του. Κατέληξε, ωστόσο, στο συμπέρασμα ότι οι προκαταλήψεις εναντίον των Τσιντσάρων ήταν πολύ διαδεδομένες στη χώρα του και αυτός επιθυμούσε εξαρχής να υπηρετήσει την αλήθεια και μόνο για την προαγωγή της επιστήμης και την ωφέλεια του σερβικού λαού. Η έκδοση του 1937 δεν είναι απλώς τροποποιημένη ή επαυξημένη με 30 εικόνες και έναν χάρτη. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα διαφορετικό βιβλίο, στο οποίο έχουν προστεθεί νέα σημαντικά κεφάλαια, που αποτελούν σιωπηρές, διακριτικές απαντήσεις στους επικριτές του (κυρίως τον Grašić και τον Radojčić).

Οι κριτικές της δεύτερης αυτής έκδοσης¹⁴, παρότι δεν απέψυγαν

14. Στη δεύτερη έκδοση αναφέρονταν οι κριτικές των: Čedomir Mitrinović [*Glasnik Jugoslovenkog Profesorskog Društva* 18, 2 (1937-1938), 197-199], Petar Skok [*Revue International des Études Balkaniques* III (1937-1938), 5-6], Vasa Stajić [*Nova Smena* 11-12 (1937), 28-30], Vladimir Dvorniković [*Srpski Književni Glasnik* LII, br. 3 (1937), 207-210], Bogumil Vošnjak [*Matica Rada* II, 6-7 (1938), 92-94], Branimir Gušić [*Nova Evropa* XXXI, 7 (1938), 210-217], Lazar M. Kostić [*Politika* XXXV, 10.746 (1938), 10], Kosta N. Milutinović [*Glas Matice Srpske* V, 84 (1938), 44-45], Jeremija Mitrović [*Jugoslovenski Istorijiski Časopis* IV, 1-2 (1938), 140-142], Mihovil Tomandl [*Pančevačka*

να πολιτικοποιήσουν τη μελέτη του Popović, ήταν σαφέστατα πιο επιεικείς και επικροτούσαν την προσπάθειά του να αναδείξει την ανάμειξη του τσιντσαρικού αίματος στον εθνικό οργανισμό της Σερβίας και το ζήτημα της εξημέρωσης των πνευματικών χαρακτηριστικών των Τσιντσάρων εντός της σερβικής συλλογικότητας (Mitrinović). Προσεκτική και εμπεριστατωμένη υπήρξε η ανάγνωση του βιβλίου από τον Κροάτη εθνικιστή Savo M. Štedimlija, ο οποίος αναγνωρίζει τη σπουδαιότητά του για την έρευνα αναφορικά με τη συμβολή των Τσιντσάρων στη συγκρότηση και τη διαμόρφωση της σερβικής αγοράς αλλά και της σερβικής εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Προς επίρρωση των ισχυρισμών του παραθέτει μια σειρά επιθέτων χρατικών υπαλλήλων, πολιτικών και άλλων προσωπικοτήτων της εποχής του, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι όλοι αυτοί οι αμφίβολης εθνικότητας συμπατριώτες τους διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο για τον σερβικό λαό. Ο ιστορικός K. N. Milutinović και ο εθνοψυχολόγος VI. Dvorniković απέφυγαν να προσδώσουν πολιτικό χαρακτήρα στο έργο του Popović και προσέγγισαν το βιβλίο του διακεχριμένου καθηγητή με τη δέουσα προσοχή και σεβασμό, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι Τσιντσάροι δεν απειλούν πλέον την εθνική και δημόσια ζωή της χώρας, καθώς έχουν περάσει στη φάση της αφομοίωσης και διατηρούν ελάχιστες διαφορετικές συνήθειες στην κοινωνική και πολιτική τους ζωή.

Ο Βλαχο-Μογλενίτης ιστορικός και πολιτικός Constantin Noe συνιστούσε το βιβλίο του Popović σε οποιονδήποτε προτίθετο να εμβαθύνει στο αρωμουνικό ζήτημα, εστιάζοντας στον επαγγελματισμό που επιδεικνύει ο συγγραφέας κατά την ιστορική ανασκόπηση και την έμφασή του στη λεπτομέρεια των περιγραφών. Έκλεινε την κριτική του προτείνοντας το βιβλίο ως ένα εξαιρετικό και απαραίτητο εργαλείο για τη μελέτη της ζωής και της δράσης των Τσιντσάρων και προτρέποντας τον επιστημονικό κόσμο να ασχοληθεί με παρόμοιες έρευνες στις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες.

Η Ρουμάνα Irina Crasnova χαρακτήριζε το βιβλίο του Popović «εργατικά γραμμένο» και θεωρούσε ότι συγγράφηκε «όχι μόνο αλή-

Nedelja VI, 259 (1938) 2], Constantin Noe [Sociologie Românească an. III, nr. 1-3 (Ianuarie-Martie 1938), 73-81], Ir. Crasnova [Arhiva an. XLV, No 1 (1938), 182-186], Savo M. Štedimlija [Kultumo-politička razmatranja, Zagreb 1939, 55-56] και Đoko M. Slijepčević [Narodna Starina II, 3-4 (1939), 314].

θεια για αλήθεια, αλλά και αλήθεια για ζωή». Παρατηρούσε, ωστόσο, ότι ο συγγραφέας δεν χρησιμοποίησε επαρκώς τη ρουμανική βιβλιογραφία και εφιστούσε την προσοχή του συγγραφέα στο βιβλίο του Anastase N. Hâciu, *Aromâni, comeră, industrie, arte, expansiune, civilizație* (Focșani 1936), στο οποίο η ίδια διαπίστωνε ταύτιση ή και ασυμφωνία των απόψεών τους αναφορικά με την εθνικότητα των Τσιντσάρων, τον πατριωτισμό τους, τις στρατιωτικές και πολιτικές τους ικανότητες, τη γενναιοδωρία τους και την υπεροχή τους σε σχέση με άλλες βαλκανικές εθνοτικές ομάδες.

Η σταδιακή έξαρση του Β' Παγκοσμίου πολέμου έστρεψε την προσοχή του κόσμου στο πολεμικό πεδίο και στα πεδία των μαχών. Έτσι το βιβλίο του Popović για τους Τσιντσάρους έφυγε από το προσκήνιο του αναγνωστικού ενδιαφέροντος. Κι ενώ η πρώτη έκδοση της μονογραφίας είχε εξαντληθεί ήδη από τις αρχές της τέταρτης δεκαετίας του 20^{ού} αιώνα, πριν ακόμα από την εμφάνιση της δεύτερης έκδοσης, η μελέτη ωθήθηκε στο περιθώριο και κατέληξε “θύμα” του πολέμου, καθώς οι συμμαχικοί βομβαρδισμοί έπληξαν την κατοικία του Popović στην οδό Ljube Stojanovića 5 του Βελιγραδίου και έτσι κάηκε το αρχείο του και το ήμισυ σχεδόν των αντιτύπων της νέας έκδοσης.

Στον ελληνικό χώρο το έργο του Popović έγινε γνωστό αρκετά καθυστερημένα με την παρέλευση είκοσι επτά χρόνων από τη δεύτερη έκδοσή του, όταν ο Γεώργιος Χ. Μόδης δημοσίευσε στο περιοδικό Αριστοτέλης του ομώνυμου Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλώρινας μια εκτενή παρουσίαση-κριτική¹⁵, η οποία βασίστηκε στις μεταφράσεις των δύο εκδόσεων (α' 1927 και β' 1937), που του παραχώρησε ο υπάλληλος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος Ευρυσθένης Καραφυλλίδης, γνώστης της σερβοκροατικής γλώσσας λόγω των σπουδών του στο Ζάγκρεμπ¹⁶. Από την περίληψη και τα σχόλια του Μόδη γίνεται αντιληπτό ότι αξιοποίησε τις πληροφορίες του βιβλίου υπό το πνεύμα της ιδεολογικής αγκύλωσης της εθνικής ιστο-

15. Μόδης Γ., «Συμβολή και επίδρασις των Δυτικομακεδόνων εις την πνευματικήν – οικονομικήν ανάπτυξιν της Σερβίας κατά τον ΙΗ'-ΙΘ' αιώνα. Αριστοτέλης 5/41 (1963), 1-60.

16. Μόδης Γ., Ο Μακεδονικός Αγών και η νεώτερη Μακεδονική Ιστορία. Μακεδονική Βιβλιοθήκη αρ. 26, εκδ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1967, ix.

ριογραφίας της εποχής του¹⁷, υπερτονίζοντας την ελληνική ταυτότητα των Τσιντσάρων εμπόρων στη Σερβία κατά τον 18^ο και 19^ο αι. και επισημαίνοντας εμφατικά το ελληνικό υπόστρωμα της σερβικής αστικής τάξης.

Η πρωτοτυπία της μελέτης του Popović έγκειται στη συστηματική έρευνα και την ενδελεχή εξέταση του ιστορικού υπόβαθρου της σερβικής αστικής τάξης και δι' αυτού στην ανάδειξη της παρουσίας των Βλάχων στις ορθόδοξες εμπορικές παροικίες της αφβουργικής μοναρχίας. Το ανεπαρκώς μελετημένο έργο του¹⁸, που δεν έχει εκτιμηθεί ικανοποιητικά μέχρι σήμερα από τους ιστορικούς της μετανάστευσης λόγω της γλώσσας συγγραφής του, πραγματεύεται και αναδεικνύει όφεις της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής των μεταναστών στην αρχαία επαρχία της Παννονίας, που μετέπειτα περιήλθε στην επικράτεια της Αφβουργικής αυτοκρατορίας και σήμερα είναι κατατεμημένη στα εδάφη της δυτικής Ουγγαρίας, της ανατολικής Αυστρίας, της Βόρειας Κροατίας, της βορειοδυτικής Σερβίας, της βόρειας Σλοβενίας και της βόρειας Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

Το βιβλίο του Popović αποτελεί αναμφίβολα ένα μνημειώδες έργο, μια μελέτη σταθμό στην ιστοριογραφία της μετανάστευσης στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Επιβάλλεται, ωστόσο, η κριτική του ανάγνωση με τη βοήθεια των σύγχρονων ερευνητικών εργαλείων, προκειμένου να διερευνηθούν η ιστορία των μεταναστών και των κοινοτήτων τους στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, η επιχειρηματική τους

17. Για την εξέλιξη της ιστοριογραφίας της μετανάστευσης βλ. σχ. Κατσιαρδή-Hering 'Ο., «Από τις "ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού" στην ιστοριογραφία του μεταναστευτικού φαινομένου (15ος-19ος αι.)», στο Π. Κιτρομηλίδης, Τρ. Σχλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας, τ. 2, Αθήνα 2004, 223-250.

18. Παρά την πλούσια βιβλιογραφία της σύγχρονης ελληνικής ιστοριογραφίας για τον παροικιακό ελληνισμό, το βιβλίο του Popović παραμένει μέχρι σήμερα στο περιθώριο της έρευνας για τη μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου στα Βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη. Εκτενής χρήση του διαπιστώνεται μόνο στα έργα του ιστορικού Ιωάννη Α. Παπαδριανού, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος-19ος αι.)*. Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα, εκδ. ΙΜΧΑ, αρ. 210, Θεσσαλονίκη 1988. *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ος αι.)*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993. *Οι Έλληνες της Σερβίας (18ος-20ος αι.)*, εκδ. περιοδικού Ενδοχώρα, Αλεξανδρούπολη 2001 και σε μια πλειάδα άρθρων του για τους απόδημους Δυτικομακεδόνες στη Σερβία.

δραστηριότητα και η σύσταση εμπορικών κομπανιών, οι πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις, η ανάδυση των εθνικισμών, η συγκρότηση των εθνικών ταυτοτήτων και η μετάβαση από τις μεγάλες πολυεθνικές αυτοκρατορίες στα έθνη-κράτη με απότερο στόχο την επίτευξη της συμφιλιωτικής προσέγγισης μεταξύ των βαλκανικών λαών, απαλλαγμένη από εθνοκεντρικές αντιλήψεις και ερμηνείες.

Δρ. Νικόλαος Σιώκης

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΤΟΥ DUŠAN J. POPOVIĆ¹⁹

- *Problemi Vojvodine* [Τα προβλήματα της Βοϊβοντίνας], kn. 1, Beograd 1925.
- *Vojvodina: Prilozi proučavanju naše zemlje i našega naroda: Opšti deo. 1. Bačka: Prilozi proučavanju etničkih odnosa od sredine XVI veka do 1921 g.* [Βοϊβοντίνα: Συμβολή στη μελέτη της χώρας μας και του λαού μας: Γενικό μέρος. 1. Bačka: Συμβολή στη μελέτη των εθνοτικών σχέσεων από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα έως το 1921], Srpska Kraljevska Akademija Nauka i Umetnosti, Beograd 1925.
- *O Cincarima: prilozi pitanju postanka naše čaršije* [Περί των Τσιντσάρων: συμβολή στο ζήτημα της προέλευσης του τσαρσιού μας], Grafički Institut "Narodna Misalo", Beograd 1927.
- *O hajducima* [Περί των χαϊντούκων], deo 1, Narodna Štamparija, Beograd 1930.
- *O hajducima* [Περί των χαϊντούκων], deo 2, Narodna Štamparija, Beograd 1931.
- *Despre aromâni - O Tințarima - Contribuțiuni cu privire la chestiunea formării negoțului nostru* [Περί των Αρωμάνων - Περί των Τσιντσάρων - Συμβολή στο ζήτημα της δημιουργίας του εμπορίου μας], in românește de C. Constante, Tipografia "Dorneanu", București 1934.

19. Εκτός από τις είκοσι μία (21) ιστορικές μελέτες του Dušan Popović, που παραθέτουμε επί του παρόντος, έχουν καταγραφεί και περισσότερα από εκατόν ενενήντα επιστημονικά άρθρα, κριτικές και νεκρολογίες. Βλ. σχ. Vasić An., «Bibliografija radova Dr Dušana J. Popovića», *Istorijski Časopis* 37 (1990), 263-280.

- *Beograd pre 200 godina* [Το Βελιγράδι πριν από 200 χρόνια], Beograd 1935.
- *O Cincarima: Prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva* [Περί των Τσιντσάρων: συμβολή στο ζήτημα της προέλευσης της αστικής μας τάξης], 2. Donunjeno izdanje, Beograd 1937.
- *Vojvodina, knjiga I. Od najstarijih vremena do Velike seobe* [Βοϊβοντίνα, βιβλίο I. Από τους πρώτους χρόνους στη Μεγάλη Μετανάστευση], Istorisko Društvo, Novi Sad 1939.
- *Vojvodina, knjiga II. Od Velike seobe do kraja XVIII veka* [Βοϊβοντίνα, βιβλίο II. Από τη Μεγάλη Μετανάστευση έως το τέλος του 18ου αιώνα], Istorisko Društvo, Novi Sad 1941.
- *Srbi u Sremu do 1736/7: Istorija naselja i stanovništva* [Οι Σέρβοι στο Σρεμ μέχρι το 1736/7: Ιστορία των οικισμών και του πληθυσμού], Naučna knjiga, Beograd 1950.
- *Srbija i Beograd: od Požarevačkog do Beogradskog Mira (1718-1739)* [Σερβία και Βελιγράδι: από τη συνθήκη ειρήνης του Πασάροβιτς στη συνθήκη ειρήνης του Βελιγραδίου (1718-1739)], Srpska književna zadruga, Beograd 1950.
- *Srbi u Bačkoj do kraja osamnaestog veka. Istorija naselja i stanovništva* [Οι Σέρβοι στη Μπάτσκα μέχρι το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα. Ιστορία των οικισμών και του πληθυσμού], Naučna knjiga, Beograd 1952.
- *Srbi u Budimu od 1690-1740* [Οι Σέρβοι στη Βούδα στα 1690 - 1740], Srpska književna zadruga, Beograd 1952.
- *Velika seoba srba 1690. Srbi seljaci i plemići* [Η Μεγάλη μετανάστευση των Σέρβων το 1690. Σέρβοι αγρότες και ευγενείς], Beograd 1954.
- *Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka: istorija naselja i stanovništva* [Οι Σέρβοι στο Μπανάτ μέχρι το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα: ιστορία των οικισμών και του πληθυσμού], Naučna knjiga, Beograd 1955.
- *Srbi u Vojvodini, knjiga I. Od najstarijih vremena do Karlovačkog mira 1699* [Οι Σέρβοι στη Βοϊβοντίνα. βιβλίο I. Από τους παλαιότερους χρόνους έως την συνθήκη ειρήνης του Κάρλοβατς το 1699], Matica Srpska, Beograd 1957.
- *Građa za istoriju Beograda od 1717 do 1739, knjiga 1* [Τεκμήρια για την ιστορία του Βελιγραδίου από το 1717 έως το 1739, βιβλίο 1].

(σε συνεργασία με τη Milica Bogdanović), Istoriski Arhiv, Beograd 1958.

- *Srbi u Vojvodini, knjiga 2. Od Karlovačkog mira 1699 do Temišvarskog sabora 1790* [Οι Σέρβοι στη Βοϊβοντίνα, βιβλίο 2. Από την συνθήκη ειρήνης του Κάρλοβατς το 1699 στη συνέλευση της Τιμισοάρα το 1790], Matica Srpska, Novi Sad 1959.
- *Srbi u Vojvodini, knjiga 3. Od Temišvarskog sabora 1790 do Blago-veštenskog sabora 1861* [Οι Σέρβοι στη Βοϊβοντίνα, βιβλίο 3. Από τη συνέλευση της Τιμισοάρα το 1790 στο Συμβούλιο του Ευαγγελισμού το 1861], Matica Srpska, Novi Sad 1963.
- *Beograd kroz vekove* [Το Βελιγράδι ανά τους αιώνες], Turistička Štampa, Beograd 1964.

O Dušan Popović σε νεαρή ηλικία

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ (1927)

Και τούτη τη φορά μεριμνήσαμε να καλύψουμε το θέμα που μας ενδιαφέρει κατά τον καλύτερο τρόπο, τόσο χρονικά όσο και γεωγραφικά, με σκοπό να κατανοήσουμε και να δώσουμε κατά το δυνατό πληρέστερη και ακριβέστερη απάντηση, τουλάχιστον στα ερωτήματα που θεωρήσαμε ως σπουδαιότερα. Από πλευράς υλικού δεν είναι δυνατό να υπάρξει επαρκής κάλυψη. Τα στοιχεία για το θέμα αυτό είναι πάμπολλα, αλλά κατά το μεγαλύτερο μέρος τους αναφέρονται σε θέματα εξειδικευμένα και κυρίως είναι ιστορίες που έχουν σχέση με διάφορους τόπους και οικογένειες.

Από το σύνολο του υλικού, ξεχωρίσαμε και επεξεργαστήκαμε εκείνο που θεωρήσαμε γενικότερου ενδιαφέροντος και ουσιαστικό.

Το δευτερεύον, το μερικό, το άσημο το αφήσαμε ξεχωριστά. Κατά τη μελέτη του προβλήματος, καλύψαμε χρονικό διάστημα τριών περίπου αιώνων και γεωγραφικά την περιοχή από το Νις, προς βορρά μέχρι τη Βουδαπέστη και προς τη δύση μέχρι τη Ριέκα και την Τεργέστη. Επισκεφθήκαμε κατά το μεγαλύτερο μέρος τους όλες τις πόλεις και τους μεγαλύτερους οικισμούς της περιοχής αυτής, συμβουλευτήκαμε τα τοπικά αρχεία και επιγραφές στα κοιμητήρια και μιλήσαμε με πρόσωπα, μέλη οικογενειών που μας ενδιέφεραν. Όπου σήμερα δεν έχει αρκετό υλικό, πληθυσμό δικό μας, για τον οποίο έχει ήδη εκδοθεί αρκετό, επεξεργαστήκαμε το υπάρχον επίσημο υλικό (π.χ. για τις πόλεις Κόμοραν, Σενταντρέ (Αγ. Ανδρέας), Βουδαπέστη, Ριέκα, Τεργέστη, κλπ.).

Με ιδιαίτερες ευχαριστίες σημειώνουμε τη βοήθεια του Δρ. Em. Lasovski, διευθυντή του Κτηματολογίου του Ζάγκρεμπ, του κ. Ljubo Pavlović, διευθυντή του γυμνασίου του Σάμπατς και του Δρ. P. Marković, προέδρου της Κοινότητας του Ζέμουν, που με ιδιαίτερο ζήλο μας βοήθησαν στη συλλογή του υλικού μας.

Ντ. Γ. Πόποβιτς

Ο Dušan Popović την εποχή της πανεπιστημιακής του καριέρας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ (1937)

Η πρώτη έκδοση αυτού του βιβλίου έγινε το 1927, πριν δέκα χρόνια δηλαδή. Το πρώτο βιβλίο ήταν κυρίως εργασία γραφείου. Το πρόσωπο που γνώριζε τη γλώσσα των Τσιντσάρων και αναγνωριζόταν ως Τσιντσάρος το συναντήσαμε μετά την κυκλοφορία του βιβλίου. Παρά τους κινδύνους που περικλείει μια εργασία γραφείου, μπορούμε ευχαρίστως να πούμε πως βασικά τα αποτελέσματα της εργασίας μας, μετά από μία δεκαετία συλλογής υλικού, συνομιλίες με Τσιντσάρους και εξωτερική εργασία, δεν άλλαξαν σε γενικές γραμμές. Αν και εμφανίστηκαν κάποια καινούρια προβλήματα και τα παλιά εμφανίστηκαν αυξημένα, το βιβλίο μπορούμε να πούμε πως είναι καινούριο ως προς τα στοιχεία του περισσότερο παρά ως προς τα αποτελέσματά του. Μακριά από μας η σκέψη ότι λύθηκαν όλα τα προβλήματα τα οποία ανέκυψαν και ότι δεν θα προκύψουν άλλα μεγάλα και ενδιαφέροντα προβλήματα. Πόσα και ποια σοβαρά προβλήματα θα εμφανιστούν, εξαρτάται από τους ερευνητές. Οι νέοι ερευνητές θ' ανακαλύψουν στο αντικείμενο αυτό μεγάλο ενδιαφέρον και θα αποζημιωθούν. Θα πρέπει μόνο να συνεχίσουν με ευσυνείδητη μελέτη και να διερευνήσουν τον ρόλο των Τσιντσάρων στα Βαλκάνια. Με τον τρόπο αυτό θα βγει κερδισμένη η κοινωνική επιστήμη, η δική μας, η βαλκανική και, γενικά, στο σύνολό της. Εμείς, περιοριστήκαμε αυστηρά στη διερεύνηση του ρόλου των Τσιντσάρων στη διαμόρφωση της αστικής μας κοινωνίας. Η εργασία μας έγινε με βάση δικές μας πηγές, τη βιβλιογραφία και την παράδοση που έχει διαφυλαχτεί σ' εμάς. Άλλο, πλούσιο υλικό, από τις λοιπές βαλκανικές χώρες και ειδικότερα από τη Ρουμανία, που περιέχεται σε επιστημονικές εργασίες, δεν χρησιμοποιήθηκε. Σε καθένα από τα σημερινά βαλκανικά κράτη, οι Τσιντσάροι αποτελούν ειδική περίπτωση. Το γεγονός ότι ο συγγραφέας του βιβλίου αυτού δεν πέτυχε κάτι περισσότερο και καλύτερο, οφείλεται πιθανόν στο

επίπεδο έρευνας αυτού του είδους στη χώρα μας και ακόμα περισσότερο στο αντίστοιχο επίπεδο των γειτονικών μας χωρών. Στο πρόβλημα αυτό θα επανέλθουμε όταν, εν καιρώ, θα ασχοληθούμε με την καταγωγή επιφανών προσώπων της χώρας μας. Μερικά από τα κεφάλαια του βιβλίου που δεν είχαν γραφεί στην πρώτη έκδοση, δημοσιεύτηκαν νωρίτερα ως άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά, ενώ άλλα εμφανίζονται τώρα για πρώτη φορά. Από τα κεφάλαια που περιλαμβάνονταν στην πρώτη έκδοση του βιβλίου μερικά αναμορφώθηκαν, ενώ άλλα συμπληρώθηκαν σημαντικά. Σχετικά με την πρώτη έκδοση του βιβλίου έχουν γραφεί αρκετά, ίσως περισσότερα από κάθε άλλο βιβλίο επιστημονικό από εκείνα που εκδόθηκαν μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο και αφορούσαν επιστημονικά θέματα της χώρας μας. Με την ευκαιρία της πρώτης έκδοσης, σχηματίστηκε μια μικρή «βιβλιογραφία» μαζί και με τα άρθρα που δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά και εφημερίδες. Το βιβλίο σχολιάστηκε από πολλές απόψεις αλλά πιο πολύ από μια άποψη με την οποία η επιστήμη δεν έχει καμία σχέση. Εμείς, πάντως, κατά τη διάρκεια της εργασίας μας, και τότε αλλά και τώρα, είχαμε μπροστά μας ως οδηγό μόνο την επιστημονική πλευρά του θέματος. Αυτό, βεβαίως, δεν σημαίνει πως εμείς δεν επιθυμούσαμε το καλό του λαού μας με το έργο μας αυτό. Το επιθυμούσαμε, οπωσδήποτε, αλλά υπό έναν όρο: να του πούμε την αλήθεια. Το πώς θα χρησιμοποιηθούν τα αποτελέσματα της έρευνας μας, αυτό δεν μας αφορά. Θα μπορούσαμε μόνο να ευχηθούμε παρόμοιες έρευνες να γίνουν και για τις αστικές τάξεις των λοιπών περιοχών της χώρας μας.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου περιλαμβάνει στοιχεία από την προέλευση και το ιστορικό οικογενειών που αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας και υπάγονται στην πληθυσμιακή ομάδα των Τσιντσάρων. Πολύτιμα στοιχεία για τις επιμέρους οικογένειες μας δόθηκαν από τον Δρ. R. Jeremić, γνωστό μας επιστήμονα, από τον κ. Sv. Spasojević, καθηγητή γυμνασίου του Σμεντέρεβο, τον Δρ. Nik. Konstandinović, ανώτατο υπάλληλο του Υπ. Παιδείας και τον κ. Sergig Jovanović, καθηγητή γυμνασίου του Νόβι Σαντ. Σ' όλους εκείνους που μας βοήθησαν στην εργασία μας εκφράζουμε τις θερμότερες ευχαριστίες μας.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΝΤΟΥΣΑΝ ΠΟΠΟΒΙΤΣ

Βοϊβοντίνα: Συμβολή στη μελέτη της χώρας μας και του λαού μας. I. Μπάτσκα, Ειδική έκδοση. Σερβική βασιλική ακαδημία, 1925. Σελ. VIII + 156, 80 και τέσσερεις μεγάλοι πίνακες.

Τα προβλήματα της Βοϊβοντίνας (Βοϊβοντίνα – Η κουλτούρα και η ιστορία των πόλεων της Βοϊβοντίνας – Σέρβοι στη σημερινή Ουγγαρία – Η μετανάστευση Σέρβων στη Ρωσία – Ο κόμης Κάρολι περί της δημοκρατίας της Ουγγαρίας. Η βάση της σημερινής Ουγγρικής νομιμοποίησης και του Ουγγρικού ιμπεριαλισμού – Ο Sava Tekelija σχετικά με την πρώτη σερβική επανάσταση. – Το βιβλίο του G. R. Marković και η επιστημονική οργάνωση της «Matica Srpska» – Οι μηχανικοί της Βοϊβοντίνας – In Memoriam, για το γυμνάσιο του Σρέμσκι Καρλόβτσι), 1925. Σελ. 160, 80.

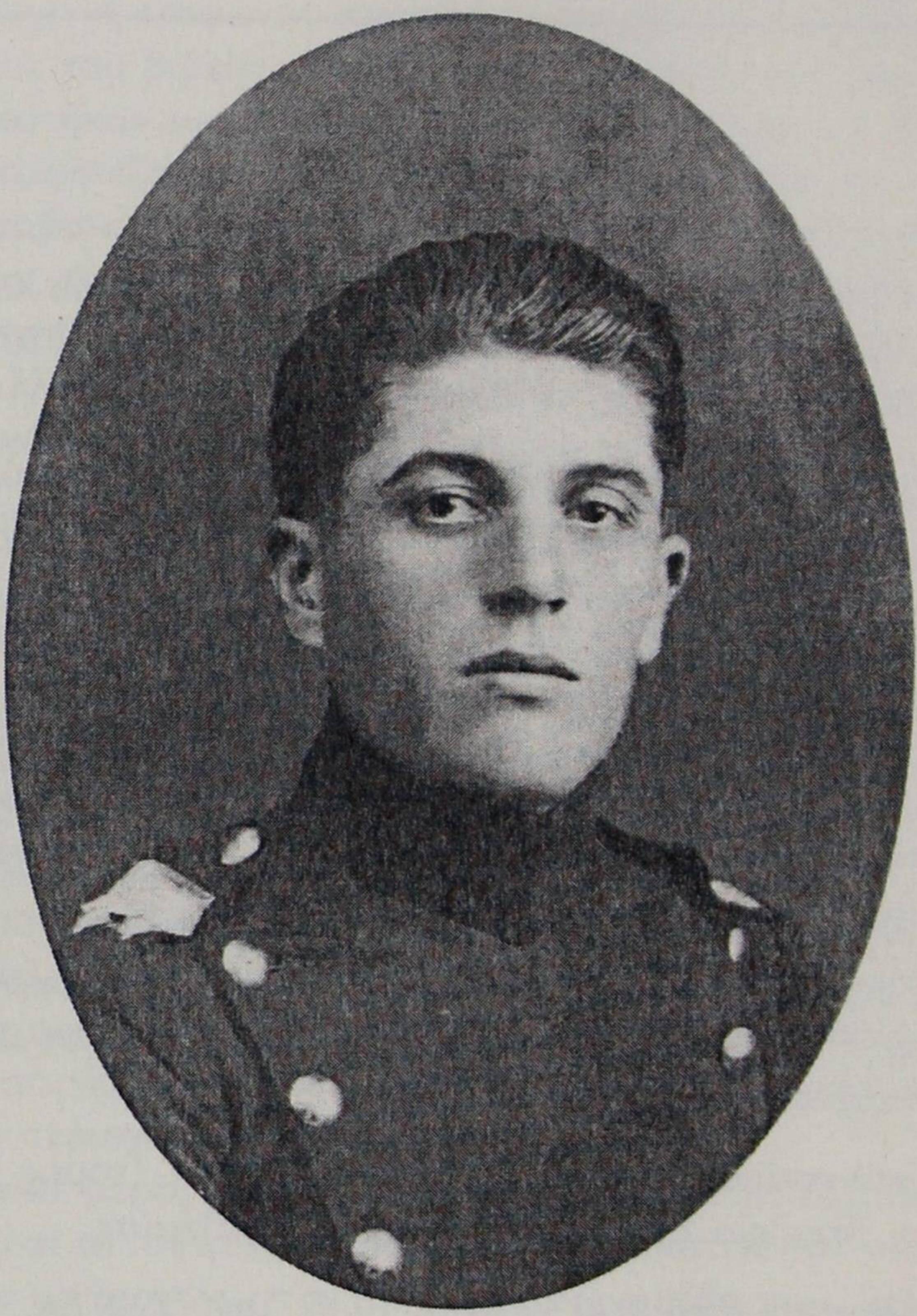
Περί των Τσιντσάρων, Συμβολή στο πρόβλημα δημιουργίας του τσαρσιού μας, 1927. Σελ. 136, 80. Βραβείο Σερβικής Βασιλικής Ακαδημίας. Μεταφρασμένο στα ρουμανικά, 1934.

Περί των χαΐντουύκων (τόμος I, 1930, σελ. 173), (τόμος II, 1932, σελ. 160) 80. Βραβείο Σερβικής Βασιλικής Ακαδημίας.

Το Βελιγράδι πριν από 200 χρόνια, 1935. Σελ. 220, 80.

Στοιχεία για την ιστορία του Βελιγραδίου από το 1711 ως το 1739, (ενθύμημα Σερβικής Βασιλικής Ακαδημίας τόμος LXXVIII) 1935. Σελ. 252, 40.

και: Ž. Sećanski. **Στοιχεία ιστορίας οικισμών της Βοϊβοντίνας από το 1695 έως το 1796,** 1936. Σελ. XXIII +144, 80.

Ο Dušan Popović χατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γνωστό το γεγονός, αν και δεν έχει διερευνηθεί ικανοποιητικά, ότι τον πυρήνα του τσαρσιού, δηλαδή της αστικής τάξης της χώρας μας τον δημιούργησαν ξένες εθνοτικές ομάδες, τον σερβικό οι Τσιντσάροι και τον χροατικό οι Γερμανοί. Το φαινόμενο αυτό, η δημιουργία δηλαδή του πυρήνα της αστικής τάξης ενός κράτους από ξένες εθνοτικές ομάδες, δεν είναι σπάνιο στον κόσμο, μάλλον θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε σύνηθες. Ξένες εθνοτικές ομάδες δεν δημιούργησαν μόνο τις αστικές τάξεις διαφόρων κρατών αλλά και αυτά τα ίδια τα κράτη (όπως στην περίπτωση του βουλγαρικού, του ρωσικού, του γαλλικού κράτους, κ.λπ.) και του επέβαλαν μάλιστα και τ' όνομά τους. Παρόμοιες λοιπόν περιπτώσεις έχουμε με τις αστικές τάξεις πολλών κρατών (π.χ. Τσεχία, Πολωνία, κ.λπ.) και κατά συνέπεια δεν είναι καθόλου περίεργο αυτό που συνέβη και σ' εμάς.

Μέχρι τη δημιουργία του δικού του κράτους και σ' όλο το παρελθόν του, ο λαός μας βρισκόταν κάτω από ξένη πολιτική εξουσία και, φυσικά, κάτω και από ξένες πολιτισμικές επιδράσεις. Οι διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων τμημάτων του λαού μας, είναι λογικό να εμφανίζονται, και τυπικά και ουσιαστικά, και στα αντίστοιχα τσαρσιά αυτών των τμημάτων του λαού μας. Καθώς οι θεμελιωτές της αστικής μας ζωής προέρχονται από ξένες εθνοτικές ομάδες, έτσι, φυσιολογικά, αυτές ήταν που επέδρασαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη του σύγχρονου πολιτισμού μας. Σημαντικό μέρος επιφανών ανθρώπων ξένης εθνοτικής προέλευσης, με την προσωπική τους συμβολή και την προσφορά τους, αποτελούν ήδη αναπόσπαστο μέρος της ιστορίας μας, είναι “αίμα από το αίμα μας” και περηφάνια μας. Όλοι τους έχουν εξισωθεί απόλυτα με μας και συνέδεσσαν τη μοίρα τους με τη δική μας, έτσι που η δημιουργία

οποιουδήποτε προβλήματος στους απογόνους αυτών των ανθρώπων θα ήταν αμάρτημα και κακοήθεια. Διότι, όσο οι άνθρωποι αυτοί, αν και ξενικής καταγωγής, με τη σκέψη, τα αισθήματα και το έργο τους ανήκουν απόλυτα σ' εμάς, τόσο ο λαός μας δεν έχει καμία σχέση, εκτός από τυπική, με τους εκπροσώπους του λεγόμενου «βίαιου» δηναρικού τύπου που σκοπός του ήταν η εξαφάνιση του λαού από τον οποίον προέρχονται (Damjanić, Vuković). Έτσι έχουν τα πράγματα αν δούμε τους ανθρώπους του παρελθόντος ως άτομα, είτε δικούς μας είτε ξενικής καταγωγής. Όμως υπάρχουν δεδομένα τα οποία, αν θέλουμε να κατανοήσουμε κάποια φαινόμενα στην κοινωνία μας, δεν θα πρέπει να τα παραβλέπουμε. Και αυτά είναι τούτα.

Στις μέχρι τώρα έρευνες και τις συζητήσεις για την ενότητα του λαού μας, που έγιναν από επιστημονικά ιδρύματα, έγκυρα περιοδικά και πρόσωπα κύρους, δόθηκε κυρίως έμφαση σε άλλα θέματα και όχι στον τρόπο δημιουργίας του τσαρσιού. Εμείς δεν βλέπουμε –και σ' αυτό συμφωνεί η επιστημονική σκέψη και εδώ και στο εξωτερικό— να υπάρχουν, κάποιες, έστω και μικρές διαφορές μεταξύ των ευρύτερων στρωμάτων του λαού μας, Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων ή καθολικών, μουσουλμάνων και ορθοδόξων. Οι διαφορές, όπως έχει διαπιστωθεί, είναι λιγότερο σημαντικές από αυτές που υπάρχουν σε άλλα έθνη που έχουν κοινό όνομα, γλώσσα και θρησκεία. Υπάρχουν όμως διαφορές μεταξύ πληθυσμών των πόλεων μας –και μάλιστα, σήμερα— καθόλου ευκαταφρόνητες. Η κληρονομιά του παρελθόντος, της υποδούλωσής μας –πολιτικής και πολιτιστικής— μοιραία, είναι πιο πολύ αισθητή στις πόλεις, τα κύρια κέντρα και τις έδρες των ξένων στοιχείων. Αυτό που είναι πολύ ενδιαφέρον, είναι το γεγονός ότι τα αστικά κέντρα μας διαφέρουν κατά το πνεύμα τους πολύ περισσότερο από ό,τι διαφέρουν οι ευρύτερες μάζες του λαού μας μεταξύ τους, το πνεύμα των οποίων υποτίθεται ότι τα αστικά μας κέντρα εκπροσωπούν. Με άλλα λόγια, οι πόλεις, τα αστικά μας κέντρα, δεν αντιπροσωπεύουν το πνεύμα του λαού μας και το μεγαλύτερο μέρος των προβλημάτων που υπάρχουν στην εθνική και δημόσια ζωή μας προέρχονται απ' αυτό. Ιδιαίτερα μεγάλες είναι οι διαφορές στο πνεύμα και τη συμπεριφορά των κατοίκων του Ζάγκρεμπ και του Βελιγραδίου.

Το μεγαλύτερό μας εθνικό πρόβλημα, το γνωστό ως σερβο-κροατικό πρόβλημα, που από τη δημιουργία του κράτους μας μέχρι σή-

μερα έχει σχεδόν παραλύσει τη δημόσια ζωή μας, είναι κατά μεγάλο μέρος, πρόβλημα των τσαρσιών, σερβικού και κροατικού, ή, καλύτερα, των τσαρσιών του Βελιγραδίου και του Ζάγκρεμπ, που διαφέρουν στο όνομα, τη θρησκεία, το παρελθόν, την κουλτούρα, την παρουσία ξένων στοιχείων, την ηθική και τα οικονομικά τους συμφέροντα. Και πάνω απ' όλα δημιουργήθηκε, εξ αιτίας μιας λανθασμένης αντιμετώπισης του προβλήματος της εθνικής ενότητας και του θέματος του κύρους μεταξύ Βελιγραδίου και Ζάγκρεμπ.

Το τσαρσί του Βελιγραδίου είναι σερβικό, ορθόδοξο χωρίς όμως έντονη θρησκευτική διάσταση. Η θρησκεία είναι κυρίως τα θρησκευτικά έθιμα. Η σερβική περιοχή δεν έζησε το καθεστώς του δυτικού φεουδαλισμού του μεσαίωνα. Περίοδο ιπποτική και αναγεννησιακή με τους ευγενείς δεν είχε. Κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ο λαός έζησε κάτω από τη δυναστεία των Τούρκων, σε συνθήκες δύσκολες, μακριά από τις πόλεις και τον πολιτισμό αλλά βέβαια πιο ελεύθερος, σαν κλέφτης στα όρη και στις ερημιές.

Το ξένο εθνοτικό στοιχείο που ήταν εγκατεστημένο στις πόλεις ήταν οι εξελληνισμένοι Τσιντσάροι και λίγοι Έλληνες, που επηρέασαν αποφασιστικά τη σύνθεση και το πνεύμα του πληθυσμού των πόλεων. Οι Εβραίοι ήταν Ισπανο-Εβραίοι αλλά και μέχρι πρόσφατα δεν ήταν σημαντική η παρουσία τους. Ο αστικός πληθυσμός για μεγάλο διάστημα ήταν κάτω από την επίδραση του Βυζαντίου και της Ανατολής. Στους νεότερους χρόνους η κυριότερη πολιτιστική επίδραση στη Σερβία είναι η γαλλική ενώ στις περιοχές πέρα από το Σάβο στο σερβικό πληθυσμό υπάρχει πιο έντονη η πολιτιστική επίδραση της Γερμανίας και της Ουγγαρίας. Το τσαρσί του Ζάγκρεμπ είναι κροατικό, και στο θρήσκευμα καθολικό, το πιο καθολικό μετά το γαλλικό και το πολωνικό. Το κροατικό τμήμα του λαού μας που δεν ήταν κάτω από τους Τούρκους πέρασε τη φάση του δυτικού φεουδαλισμού ενώ το τμήμα που ήταν υπό τον ζυγό των Τούρκων, και ήταν και το μεγαλύτερο, είχε το ίδιο παρελθόν όπως ακριβώς και το σερβικό τμήμα του λαού μας. Τα ξένα εθνοτικά στοιχεία του προέρχονται από την πρώην Αυστρο-Ουγγρική αυτοκρατορία, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους Γερμανοί, «Ντάιτσμπεμοι» Τσέχοι και Πολωνοί είναι κατά μεγάλο μέρος απόγονοι των «ουσάρων» του Μπαχ. Οι ευγενείς είναι κατά ένα μέρος ξένοι, κυρίως γερμανικής και ουγγρικής καταγωγής, ενώ οι Εβραίοι είναι γερμανόφωνοι και η

κουλτούρα τους είναι επίσης γερμανική. Από οικονομικής πλευράς οι Εβραίοι είναι σημαντικός παράγων. Όλα αυτά τα ξένα στοιχεία την εγκατάσταση και την προσαρμογή τους στα μέρη μας την οφείλουν στον «εκλαμπρότατο» οίκο των Αφβούργων. Σε πολλές από αυτές τις οικογένειες, σε διάφορες πόλεις της Κροατίας, ομιλούν, ακόμα και σήμερα, τη γερμανική γλώσσα, από «συνήθεια» ενώ σε πόλεις της Δαλματίας ομιλούν την ιταλική. Υπάρχουν άτομα στο Ζάγκρεμπ τα οποία μετά τριάντα χρόνια διαμονής τους στη χώρα μας δεν έμαθαν τη γλώσσα μας με τη μορφή που τη μιλούν στο Ζάγκρεμπ. Ο καθημερινός λόγος είναι διανθισμένος πέρα για πέρα με γερμανικές εκφράσεις και «γερμανισμούς».

Από την άλλη, όμως, πλευρά δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι το Ζάγκρεμπ δεν ήταν μόνο φορέας της κροατικής ιδέας αλλά μαζί και φύτρα και φορέας και της γιουγκοσλαβικής ιδέας, όπως και το Βελιγράδι που ήταν και αυτό, μαζί, φορέας, όχι μόνο της σερβικής αλλά και της γιουγκοσλαβικής ιδέας. Επικεφαλής των μεγαλύτερων προσπαθειών και εθνικών κινημάτων μας βρίσκονταν το Ζάγκρεμπ και το Βελιγράδι και είναι σημαντικό ότι οι θεωρητικοί των δύο εθνικών μας κινημάτων ήταν άνθρωποι με ξενική καταγωγή και, συγκεκριμένα, ο Gaj και ο Strossmayer. Θα βόλευε, ασφαλώς, να διακηρύξουμε ότι όλα τα αρνητικά που υπάρχουν στην κοινωνία μας προέρχονται από τους ξένους και πως για όλα τα βάσανά μας εθνικά και κρατικά θα πρέπει να ρίξουμε την ευθύνη σε ό,τι ξενικό υπάρχει μεταξύ μας. Το πιο σωστό θα ήταν να πούμε πως εμείς, σαν λιγότερο μορφωμένοι, πήραμε από τους ξένους πιο πολύ τα αρνητικά παρά τα θετικά τους στοιχεία. Δεν θα πρέπει να λησμονούμε πως ευρύτατα στρώματα του λαού μας υπάγονται στην πολιτιστική ομάδα που είναι γνωστή ως «πατριαρχική» –αν, βέβαια αυτός ο βαθμός, αυτό το επίπεδο, περιέχει και ποια στοιχεία κουλτούρας, με τη στενή έννοια της λέξης – κάτι που σημαίνει ότι εμπεριέχει όλα εκείνα τα μειονεκτήματα που είχαν οι διάφορες εθνικές ομάδες κατά το πέρασμά τους από το ίδιο επίπεδο πολιτιστικής ανάπτυξης και που δεν ήταν ασήμαντα. Ο λαός μας, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, από την ώρα της εθνικής του αναγέννησης, έκανε πολλά για την αυτονόμηση και την ανεξαρτησία του, τόσο την πολιτική όσο και την πολιτιστική. Σε μεγάλες περιοχές εξαφανίστηκε κάθε ίχνος των άλλοτε ποτέ ισχυρών κατακτητών μας, εννοούμε κυρίως τα υλικά

στοιχεία των κατακτητών μας (όπως π.χ. αυτά των Τούρκων) έμεινε
όμως εκείνο που είναι πιο δύσκολο να εξαφανίσει κανείς: έμεινε το
πνεύμα του παρελθόντος μας, του τόσο επώδυνου, και έμεινε και
επηρεάζει περισσότερο απ' όλα το τσαρσί μας. Θα πρέπει οι πνευ-
ματικοί άνθρωποι του τόπου μας, οι επιστήμονες, κ.λπ., να κάνουν
ό,τι είναι απαραίτητο από την πλευρά τους για να αλλάξει αυτό το
πνεύμα το ξένο και να βοηθήσουν για να αντικατασταθεί αυτό με τα
θετικά στοιχεία του δικού μας λαού έτσι που να εκφρασθεί σε όλη
του την έκταση το θετικό πνεύμα του λαού μας.

Ένας Τσιντσάρος για το πρόβλημα των Τσιντσάρων

Οι Τσιντσάροι δεν ολοκληρώθηκαν ως έθνος. Τους έλειπαν κάποια καιρία στοιχεία που συνθέτουν ένα έθνος από μια υπάρχουσα ομάδα (μεγαλύτερος πληθυσμός, πολιτιστική παράδοση, παρελθόν, γεωγραφική περιοχή κ.α.). Δεν είχαν γραπτό λόγο, κατά συνέπεια δεν ανέπτυξαν δική τους λογοτεχνική γλώσσα. Ως προς την εθνική τους αίσθηση, διακρίνονταν καιρία μεταξύ τους. Αισθάνονταν το ίδιο ή πολύ κοντά στους Έλληνες, τους Αρβανίτες, τους Σέρβους, τους Βούλγαρους ή τους Ρουμάνους, ανάλογα. Υπήρχαν όμως και κάποιοι που επιθυμούσαν να είναι μόνο Τσιντσάροι. Κάποια περίοδο εμφανίστηκε και μεταξύ τους η επιθυμία και η τάση να αποκτήσουν εθνική υπόσταση. Αυτό έγινε την περίοδο του διαφωτισμού και μετά τις επαναστάσεις, τη γαλλική, την ελληνική και τη σερβική. Και υπάρχουν κάποια γεγονότα που μαρτυρούν αυτή την τάση. Ένας Τσιντσάρος, ο Καβαλλιώτης, παπάς στη Μοσχόπολη, που είχε γνωριστεί με τον Δοσίθεο (Ομπράντοβιτς) στη Βενετία, εξέδωσε ένα λεξικό, και ένας άλλος, ο Δανιήλ, μετέφρασε τα ευαγγέλια στα τσιντσαρικά. Ο Μιχαήλ Μπογιατζή²⁰, τύπωσε το 1813 γραμματική της μακεδονο-τσιντσαρικής γλώσσας και πριν απ' αυτόν ένας νέος σε ηλικία άντρας, έγραψε μία ιστορία των Τσιντσάρων, επιθυμώντας να καταδείξει πως οι Τσιντσάροι δεν είναι «άνθρωποι κατωτέρου είδους» αλλά ότι έχουν θαυμάσιο παρελθόν και είναι λαός («έθνος», όπως λέει ο ίδιος) με ξεχωριστά ίσως χαρακτηριστικά.

Ο Γεώργιος Κωνσταντίνου Ρόζια (Rosa)²¹, φοιτητής ιατρικής στο πανεπιστήμιο της Πέστης, έγραψε το 1806 [1808] και τύπωσε στην Πέστη ένα βιβλιαράκι (159 σελίδες μικρού σχήματος) όπου παραθέτει, στη γερμανική και την ελληνική γλώσσα, παράλληλα, τα αποτελέ-

20. Ο Picot τον θεωρούσε πραγματικό λόγιο (Picot: *Les Roumain de la Macédoine* - 1875).

21. Το όνομα μπορεί να διαβαστεί και Ρόσα ή Ρόσια ή Ρόσιου.

σματα της έρευνας «Εξέτασεις περί των Ρωμαίων ἡ των ονομαζομένων Βλάχων όσοι κατοικούσιν αντιπέραν του Δουνάβεως»²².

Ποιος ακριβώς είναι ο συγγραφέας αυτός, δεν μας είναι γνωστό. Από το βιβλίο του γνωρίζουμε ότι γεννήθηκε στα Βιτώλια²³ [Μοναστήρι] αλλά μάλλον ήταν ούγγρος υπήκοος²⁴. Από τη διατριβή του φαίνεται πως πέρα από τη μητρική του γλώσσα γνώριζε ακόμα τα ελληνικά και τα γερμανικά και μάλλον και τη δική μας γλώσσα και τα ουγγρικά. Στο βιβλίο του υπογραμμίζει πως δεν αισθάνεται έτοιμος να εκθέσει όλη την ιστορία των Τσιντσάρων, αλλά να παρουσιάσει το πώς ήταν κάποτε οι Τσιντσάροι καθώς και τη σχέση τους με άλλους λαούς την εποχή που αυτός έγραψε το βιβλίο. Κάποια, πράγματα τον πονούν, πάνω απ' όλα όμως, τον πονάει η περιφρόνηση των άλλων εθνοτικών ομάδων απέναντι στους Τσιντσάρους. Ο ίδιος αισθάνεται πως και οι Έλληνες, ιδιαίτερα, («gemeine Griechen», όπως λέει) τους περιφρονούν και θεωρεί πως η θέση των Τσιντσάρων είναι μαζί με τους Ρουμάνους και μάλιστα λέει πως οι Τσιντσάροι είναι τμήμα του ρουμανικού λαού. Την άποψή του αυτή την εξέφρασε και με τον τίτλο του βιβλίου του αλλά και στο ίδιο το βιβλίο διαχηρύσσει το ίδιο ακριβώς²⁵ ενώ και τον εαυτό του τον κατατάσσει στην ίδια κατηγορία.

Γι' αυτό το λόγο, το πόνημά του έχει και ένα χαρακτήρα απολογητικό. Το έργο του είναι χωρισμένο σε τέσσερα μέρη στα οποία πραγματεύεται το όνομα, την κοίτη και την καταγωγή των Τσιντσάρων, το παρελθόν τους και τα φυσικά τους χαρακτηριστικά. Και, θεωρεί ότι

22. Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen welche jenseits der Donau wohnen (εν συντομίᾳ Rosa). Πουλήθηκαν 639 αντίτυπα του βιβλίου. Τα πιο πολλά στην Πέστη –συνολικά 232 τεμάχια– (από αυτά αγόρασε ο Ιωάννης παπα-Κωνσταντίνος Οικονόμου 50, οι αδελφοί Αλεξίοβιτς 30, ο Ιωάννης Μπαράτι 25). Στη Βιέννη πουλήθηκαν 140, στο Μίσκολτς 109, στη Βουδα 26. Στις δικές μας περιοχές πουλήθηκαν πολύ λίγα. Στην Τιμισοάρα 15 (από αυτά 10 τεμάχια αγόρασε ο Μιχάηλ [Οσεκ] Σάντροβιτς (ή Σιάντροβιτς) στο Νόβι Σαντ 8, στο Όσιγιεκ 5 (όλα αγοράστηκαν από τον Τριαντάφυλλο Πάηλα) και στο Μπέτσκερεκ 5 (όλα αγοράστηκαν από τον Κωνσταντίνο Γεωργίεβιτς). Αρκετοί συνδρομητές, ειδικά στη Βιέννη, αγόρασαν από 5 ή 10 τεμάχια ο καθένας. Μερικά τεμάχια ακόμα πουλήθηκαν σε διερχόμενους εμπόρους από τις βαλκανικές χώρες και μερικά ακόμα στην Πολωνία.

23. Rosa, 96.

24. Οικογένεια με το επίθετο αυτό ήταν εγκατεστημένη στο Feldwar [Βαέκο Gradište] αλλά υπήρχαν και σε άλλες περιοχές της χώρας μας.

25. Rosa, 44.